

Η ΑΝΑΜΕΙΞΙΣ ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
ΕΙΣ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΝ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ
Πρωτοπρεσβυτέρου, Δρος Θ. και Φ.

1. Εισαγωγικά.

Περὶ τοῦ θέματος τούτου¹ διέλαβον ἤδη ἐκ μὲν τῶν παλαιότερων ὁ Σαμουὴλ Κύπριος², ὁ Νεόφ. Βάμβας³, ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος⁴, βραχέως δὲ ὁ J. F. Clarke⁵, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων οἱ Καθηγηταὶ Μ. Σιώτης⁶ καὶ π. Μ. Ν.

1. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνού, Τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν ἰθ' αἰ. (Διατρ.), Ἀθήναι 1977 (βπου βιβλιογρ.). Ν. Μ. V a p o r i s, The Controversy on the translation of the Scriptures into Modern Greek and its effects, 1818-1843, Columbia University 1970. Τοῦ Αὐτοῦ, The translation of the Scriptures and the Ecum. Patriarchate: The Translation Efforts of Hilarion of Tirnovo, ἐν: Byzant. and Modern Greek Studies 1 (1975) σ. 141-173 (Τμῆμα τῆς προηγουμένης ἐργασίας ἐλαφρῶς βελτιωμένον). Μ. Σιώτου, Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ αἱ μεταφράσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1959 (=ἀνάτ. ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΘ, τόμ. Γ', 1959). Πρβλ. ἀγγλικὴν μετάφρασιν, ἐν: The Greek Orthodox Theological Review VI (1960), σ. 7-55.

2. Βλ.: Ἀντίρρησης τοῦ Πανιερωτάτου ἀοιδίμου Μητροπολίτου Κυζίκου (τοῦ ἀπὸ Θεσ/νίκης) κυρίου Ματθαίου πρὸς τὴν ἐν εἴδει ἀπολογίας περὶ τῆς εἰς τὸ χυδαῖον ἰδίωμα μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν ἀποσταλεῖσαν τῇ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστολὴν τοῦ μακαρίτου Τυρνόβου κυρίου Ἰλαρίωνος, ἧς προσετέθη Εἰσαγωγή κατ' ἐπιταγὴν τῆς Ἐκκλησίας, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιδιδασκάλου τῆς ἐν Κουρουτζεσμέ τοῦ Γένους Σχολῆς Π. Μ. Σαμουὴλ Κυπρίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1841 (Τοῦ λοιποῦ: Σ α μ ο υ ἢ λ Κ υ π ρ ί ο υ, Εἰσαγωγή), σ. με' ἐ.ἐ.

3. Ν. Βάμβας, Ἀντεπίκρισις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Ἐπίκρισιν, Ἀθήναι 1839, σ. 35 ἐ.ἐ.

4. Χρυσ. Παπαδόπουλος, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 152 ἐ.ἐ.

5. J a m e s F. C l a r k e, Bible Societies, American Missionaries and the national revival of Bulgaria, Harvard University, June 1937 (reprint edition N. York 1971), σ. 138.

6. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 18 ἐ.ἐ.

Βαπόρης⁷. Βεβαίως πάντων τῶν ἀνωτέρω (πλὴν τοῦ Clarke) βασικὴν πηγὴν ἀπετέλεσεν ἡ «Ἀντεπίκρισις» τοῦ Βάμβα, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ ὑπὲρ τῆς Μεταφράσεώς του καὶ κατὰ τοῦ Οἰκονόμου ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ ἐπικαλεσθῆ καὶ τὴν ἀνάμειξιν τοῦ τελευταίου εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς μὲ σκοπὸν τὴν μείωσιν τοῦ κύρους καὶ τῆς ἀκτινοβολίας του⁸, ὅταν μάλιστα ἐμεσουράνει ἐν Ἑλλάδι ἡ περὶ τὴν Μετάφρασιν Βάμβα ἔρις, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἴσχυεν ὡς ὁ δυναμικὸς ἡγέτης τῆς συντηρητικῆς-παραδοσιακῆς παρατάξεως καὶ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος. Τοῦναντίον ὁ Σαμουὴλ Κύπριος ἀνέφερε τὴν περίπτωσιν ταύτην, διὰ νὰ ἀντικρούσῃ τὸν Βάμβαν καὶ νὰ καταξιώσῃ τὴν στάσιν τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ δι' αὐτοῦ τῆς παρατάξεως τῶν συντηρητικῶν τόσον ἐν τῷ Οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ, ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι τὸ αὐτὸ γεγονός ἐπεδίωξαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν πρὸς ἴδιον ὄφελος ἀμφότεραι αἱ παρατάξεις, συντηρητικὴ καὶ φιλελευθέρα⁹. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ τὴν σημασίαν τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς Μεταφράσεως τῆς Α.Γ. εἰς τὴν νεοελληνικὴν, δεδομένου μάλιστα ὅτι, ὡς ὀρθότατα ὁ π. Βαπόρης παρετήρησεν¹⁰, ἡ περίπτωσις αὕτη καθώρισε καὶ τὴν μετὰ ταῦτα στάσιν τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἡ ἀπὸ ἐτῶν ἀναληφθεῖσα ὄφ' ἡμῶν ἔρευνα τῶν Ἀρχείων τῆς ἐν Λονδίνῳ Βιβλικῆς Ἐταιρείας (BFBS)¹¹ ἔφερον εἰς φῶς καὶ τινὰ κείμενα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἀνάμειξιν τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς Β.Ε. πρὸς μετάφρασιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐθεωρήσαμεν οὕτω ὡς οὐχὶ ἄνευ σημασίας νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐπανεξέτασιν τοῦ προβλήματος, συνδυάζοντες τὰς νέας μαρτυρίας πρὸς τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ στοιχεῖα, καθ' ὅσον καὶ ἡ λεπτομέρεια αὕτη δὲν παύει νὰ ἔχῃ σημασίαν, ἀποτελοῦσα χαρακτηριστικὴν ψηφίδα εἰς τὸ μωσαϊκὸν τῆς Νεωτέρας μας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Πιστεύομεν δὲ ὅτι οὕτω βοηθοῦμεθα εἰς ἀντικειμενικώτεραν ἀποτίμησιν τῆς στάσεως τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸ ζήτημα τῆς μεταφρά-

7. The Controversy, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 62 ἐ.ἐ. Πρβλ. The Translation..., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 149 ἐ.ἐ.

8. Εἰς τὴν «Ἀντεπίκρισιν» (σ. 37) παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Βάμβα ὁ Οἰκονόμος ὡς «ἄνθρωπος παλιμβουλος καὶ ἄτιμος».

9. Οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ (Σιώτης, π. Βαπόρης), ἐπανεξετάζοντες τὸ πρόβλημα, ἀφήνουν νὰ διαφανῆ ἀπόκλισις τις εἰς τὰς τάσεις των. Ἦτοι ὁ μὲν πρῶτος ἀκολουθεῖ σαφῶς τὴν γραμμὴν τοῦ Σαμουὴλ Κυπρίου, ὁ δὲ δεύτερος, cum grano salis, τὴν τοῦ Βάμβα. Τὸ ἀδιέξοδον ἄρα τῆς διπλῆς ἐρμηνείας ὡς πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Οἰκονόμου ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ.

10. The Translation, σ. 151.

11. Βλ. Γ. Μεταλληνόυ, μν. ἔργ., σ. 20 ἐ.ἐ., 83 ἐ.ἐ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία περὶ τῆς Ἐταιρείας. Τοῦ λοιποῦ ἡ Β.Ε. θὰ σημειοῦται Β.Ε. ἐκεῖ, ἐνθα δὲν ὑπάρχει κίνδυνος συγχύσεως πρὸς τὴν Ρωσικὴν Β.Ε.

σεως τῆς Α.Γ., ἰδίᾳ δὲ εἰς βαθυτέραν γνῶσιν τοῦ χαρακτηῆρός του. Τὸ γεγὸνος δὲ ὅτι τὰ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Β.Ε. σωζόμενα κείμενα τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀντιπροσώπων της (Agents) ἀποτελοῦν πηγὰς ἀμέσους, ὡς προερχόμενα ἐκ τῶν προσώπων ἐκεῖνων, τὰ ὁποῖα διεξήγαγον τὰς πρὸς μετάφρασιν τῆς Α.Γ. διαπραγματεύσεις, προσφέρει δυνατότητας πρὸς ἐξαγωγήν ἀσφαλεστέρας συμπερασμάτων, ὡς καὶ εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν ἐτονίσασαμεν¹².

2. Α' Φάσις: Σμύρνη - Κωνσταντινούπολις.

1. Τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκονόμου συνεδέθη μὲ τὴν προσπάθειαν τῆς Β.Ε. πρὸς μετάφρασιν τῆς Α.Γ. λίαν ἐνωρίς, ἦτοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγματεύσεων τοῦ Charles Williamson¹³ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1818)¹⁴. Ὁ Williamson ἦτο ἐφημέριος τῆς Levant Company ἐν Σμύρνη (1817-20) καὶ συνεργάτης τῆς Β.Ε. εἰς τὴν διάδοσιν τῶν μεταφράσεων της. Μετ' αὐτοῦ συνδέεται ἡ λήψις ἀποφάσεως ὑπὸ τῆς Β.Ε. πρὸς σύνταξιν νέας Μεταφράσεως τῆς Ἀ. Γραφῆς (ἀρχικῶς μόνης τῆς Κ.Δ.) πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς Μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου Καλλι(ου)πολίτου¹⁵, τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐπανεκδώσει (1810 καὶ 1814)¹⁶ καὶ ἐκυκλοφορεῖ ἔκτοτε ἡ Β.Ε. Τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Β.Ε. ἐταλαντεύετο μεταξὺ τῆς ἐπανεκδόσεως τῆς Μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου, ἥδη κρινομένης αὐστηρῶς καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων¹⁷, καὶ τῆς συντάξεως νέας Μεταφράσεως. Εὐρισκόμενος ὁ Williamson ἐν Σμύρνη, ἡ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ὀνομαστὸν κέντρον ἑλληνικῆς παιδείας¹⁸, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσῃ μὲ τοὺς Καθηγητὰς τῶν ἐκεῖ Ἑλληνικῶν Σχολῶν περὶ τῆς σχεδιαζομένης νέας Μεταφράσεως. Εἰς τὴν ἀπὸ 20.11.1817 ἔκθεσίν του πρὸς τὴν Β.Ε.¹⁹, κείμενον ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν πορείαν τῆς Β.Ε. μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀναφέρει ὅτι αἰεὶ πεπαιδευμένος καὶ καλῆς διαθέσεως (well disposed) Ἕλληνα, σεβαστὸς κληρικὸς, ἐπὶ κε-

12. Γ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 7.

13. Περὶ αὐτοῦ βλ. Γ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 125, σημ. 3.

14. Αὐτόθι, σ. 125 ἐ.ε.

15. Αὐτόθι, σ. 48 ἐ.ε.

16. Αὐτόθι, σ. 124 ἐ. Πρβλ. Ἑλ. Δ. Κακουλίδη, Γιὰ τὴ Μετάφραση τῆς Κ. Διαθήκης. Ἱστορία, Κριτική, Ἀπόψεις, Βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 10 ἐ.

17. Βλ. Γ. Μεταλληνού, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 124 ἐ.ε.

18. Μ. Παράνικα, Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης, Ἀθήναι 1885. Χρ. Σολωμονίδη, Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη, Ἀθήναι 1961.

19. BS/F(oreign) C(orrespondence) I(nwards) 1817. Ἀπόσπασμα παρὰ J. P. Platt, History of Translations. An account of all the Translations circulated by the Society. Modern Greek (συνετάχθη 1827-1829 καὶ σώζεται χειρόγραφον εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Β.Ε.), σ. 15 ἐ. Πρβλ. Richard Clogg, The Correspondence of Adamantios Korais with the B. and F.B.S., ἐν: Greek Orthodox Theological Review, vol. XIV (1969) σ. 83/4.

φαλῆς τοῦ Κολλεγίου τῆς Σμύρνης (Principal of the College of Smyrna)», ὁμίλησεν εἰς αὐτὸν περὶ τῶν ἀτελειῶν τῆς ὑπὸ τῆς Β.Ε. ἐπανεκδοθείσης Μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου. Ὁ κληρικὸς οὗτος ἦτο ὁ Κ. Οικονόμος²⁰. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἄγγλος πάστορ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Οικονόμου, δεικνύει τὸν σεβασμὸν, τὸν ὁποῖον ὁ τελευταῖος ἐνέπνευσεν εἰς ἐκεῖνον. Τοῦτο ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι βραδύτερον θὰ ζήτηση παρὰ τοῦ Οικονόμου νὰ ἐλέγξῃ τὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰλαρίωνος²¹. Αἱ διαθέσεις αὗται τοῦ Williamson ἐναντι τοῦ Οικονόμου οὐδέποτε ἠλλοιώθησαν, ὡς δεικνύει ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὴν C.M.S. ἀναφορὰν περὶ τῶν ἐν Σμύρῃ περιπετειῶν τοῦ Οικονόμου, ἣτοι τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεως μερίδος τοῦ λαοῦ, ὑποκινουμένου ὑπὸ τῶν κληρικῶν-ἀντιπάλων τοῦ σοφοῦ Διδασκάλου²². Ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Williamson ἀποδεικνύονται ἐπίσης καὶ αἱ ἀγαθαὶ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Οικονόμος παρεῖχε τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Williamson ὅτι διέκειτο λίαν φιλικῶς ἐναντι αὐτοῦ. Οὐδὲν προέδιδεν ἀντίθεσίν του, τότε τοῦλάχιστον, εἰς τὸ συγκεκριμένον σχέδιον τῆς Β.Ε.²³.

20. Βλ. καὶ R. Clogg, Αὐτόθι.

21. Βλ. κατωτέρω.

22. Δημοσιεύομεν ἐνταῦθα (τὸ πρῶτον) τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Williamson πρὸς τὴν Church Missionary Society, περὶ τοῦ Ἀρχιεροῦ τῆς ὁποίας βλ. παρὰ Γ. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 22/23:

«...The most popular (ἐννοεῖ ἐν Σμύρῃ) is the late Master of the School, who is also very much respected by the higher order of the Greeks for his learning and good conduct. His superior abilities, his great popularity as a schoolmaster and in the pulpit, and the great attention shewed to him by the higher order, have excited the jealousy of most of his brethren of the Ministry, who are almost without exception in a very great state of ignorance and bigotry. These blind leaders of the blind stirred up the populace against Economus, their more enlightened brother, and against his school. This malicious insinuations at last infuriated the mob to such a degree, that it went in a large body to the school house, requiring it to be closed up, and the keys delivered to them, threatening with imprecations the life of the master, should he refuse to comply. The school was closed. And Economus fearing for the security of his person, retired into the country for some months. The storm is calmed; Economus is returned to Smyrna, but the school is still closed. The better informed and the patrons of science desire the reestablishment of Economus; while the mob and its instigators full of ignorance, bigotry and jealousy wish his downfall». Ἐκθεσις Williamson 30.12.1819 CMS/O 37β (=E3 110), σ. 4d ἐ. Ἐκπλήσσει πράγματι ἡ ἀκριβεία τῆς περιγραφῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ Οικονόμου κρίσις τοῦ Williamson. Περὶ τῶν γεγονότων βλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 149 ἐ. Τὴν ἰδίαν γνώμην περὶ τῶν προσόντων τοῦ Οικονόμου εἶχε τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Μισσιονάριος τῆς ΒΕ Η. D. Lives. Βλ. τὸ Γράμμα του ἀπὸ 10.2.1822, σ. 3 =BS/FCI 1822, p. 64 (καλεῖ τὸν Οικονόμον «able man»).

23. Πρβλ. R. Clogg, The foundation of the Smyrna Society (1818), ἐν: Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 14 (1970), σ. 36, 41, 42.

Ἐξουσιοδοτηθεὶς ὑπὸ τῆς Β.Ε. ὁ Williamson διεξήγαγεν ἐρεῦνας πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ καταλλήλου προσώπου, τὸ ὁποῖον θὰ ἀνελάμβανε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς μεταφράσεως²⁴. Ἀρχικῶς ἐστράφη εἰς τὰ δύο γνωστὰ τότε κέντρα ἑλληνικῆς παιδείας, τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Χίον²⁵. Εἰς τὰς Ἐκθέσεις του δὲν ἀναφέρει εἰς ποίους προσωπικῶς ἀπετάθη. Ἦτο ἐπόμενον ὅμως νὰ στραφῇ καὶ πρὸς τὸν Οἰκονόμον, ὁ ὁποῖος ὁμολογουμένως συνεκέντρωνε τὰ οὐσιαστικώτερα προσόντα δι' ἓν τοιοῦτον ἔργον. Τὸν ἐπιστημονικὸν ὄπλισμόν του ἀνεγνώριζον πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντίπαλοί του, μὴ διστάζοντες *dato tempore* νὰ τὸ ὁμολογοῦν²⁶. Ὁ Williamson δὲν ἀναφέρει ὅτι ἀπετάθη εἰς τὸν Οἰκονόμον· τοῦτο ὅμως καίτοι αὐτονόητον, μαρτυρεῖται ὄχι ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως ὑπὸ τῶν συγχρόνων πηγῶν. Ὁ Οἰκονόμος πρέπει νὰ συμπεριελαμβάνετο μεταξὺ τῶν Καθηγητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπετάθη ὁ ἄγγλος πάστωρ καὶ οἱ ὁποῖοι ἠρνήθησαν νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον «λόγω τῶν ἀπασχολήσεών των»²⁷. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μεταγενεστέρα ρητὴ μαρτυρία. Ὁ Leeves, γράφων τὴν 10.2.1822 εἰς τὴν Β.Ε.²⁸, παρατηρεῖ καὶ τὰ ἐξῆς: «I understand Mr. Williamson before he applied to Hilarion, proposed to this person (whose name is Oconomus) to undertake the translation, which he declined on account of his occupations». Πρόκειται βεβαίως περὶ ὑποθέσεως τοῦ Leeves, διότι εἰς τὸ Γράμμα του τῆς 31.5.1839²⁹ ζητεῖ ἀπὸ τὸν J. Jowett «to look into the correspondence of the Society and ascertain, whether there were ever at any time any communications between Oconomus and any of our Agents, Dr. Pinkerton or Rev^d Mr. Williamson of Smyrna, in the years 1818, 19 and 20 about the translation of the Scriptures into Modern Greek. There is a strong idea that this was the case: and if so, it is from him in consistent with himself, and render his pre-

24. Γ. Μεταλλήνου, μν. ἔργ., σ. 126 ἐ. (ἀπόφασις τῆς ΒΕ ἀπὸ 9.3.1818. Βλ. Platt, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16).

25. Γρ. Williamson 25.7.1818 = BS/FCI 1818, p. 42f. Platt, σ. 17-19.

26. Χαρακτηριστικὴ ἢ περιπτώσις τοῦ Leeves, ὁ ὁποῖος δὲν παθεῖ νὰ ἀναγνωρίζῃ τὰ προσόντα τοῦ Οἰκονόμου, παρ' ὅλον ὅτι εὐρίσκειτο εἰς πόλεμον πρὸς ἐκεῖνον. Βλ. Μεταλλήνου, μν. ἔργ., σ. 364 ἐ.ἐ.

27. Μεταλλήνου, σ. 127. «All to whom I spoke in Smyrna-γράφει ὁ W. — and the island of Scio with its flourishing academy, heartily joined in the necessity and utility of the undertaking, but none could I find to undertake the business. The Professors of the different Colleges, the only persons capable of such a thing, were too lucratively employed to engage in it: I was, therefore, compelled to undertake a journey to Constantinople for this and other purposes». Γρ. 25.7.1818, σ. 1/2 = BS/FCI 1818, p. 42 f.

28. BS/FCI 1822, p. 64, σ. 3 ἐ.

29. BS/FCI 1839/2, p. 64, σ. 3 ἐ. Ὁ Leeves τότε συνεκέντρωνε στοιχεῖα, διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν Οἰκονόμον. Βλ. Μεταλλήνου, μν. ἔργ., σ. 387, σημ. 3.

sent opinion valueless. It would be particularly important to have Dr. Pinkerton's testimony, who after consultation and consideration selected Hilarion as the most fit person for the undertaking. Did he ever think of an apply to Oconomus? Pray talk to your brother William also about this, who must have had communications with Oconomus when about that period he visited Greece. What were his opinions then about translations? I have my own impressions, but I say nothing of them at present, and am anxious to learn what others say, who were on the field before me». Δηλαδή ἐζήτει νὰ πληροφορηθῆ, ἂν ἐσφίξετο ἀλληλογραφία μεταξύ Οἰκονόμου καὶ τῶν παλαιότερων πρακτόρων τῆς Β.Ε. ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Βασικῶς ἐνδιεφέρετο νὰ ἔχη γραπτὰς ἀποδείξεις περὶ τῶν παλαιότερων πεποιθήσεων τοῦ Οἰκονόμου περὶ τοῦ θέματος τούτου.

Θεωροῦμεν βέβαιον, ὅτι ὁ Leeves διὰ τῆς πρὸς τὸν Jowett ἐρωτήσεως τοῦ οὐδόλως ἡμφεσβήτει τὴν πρὸς τὸν Οἰκονόμον πρότασιν τοῦ Williamson, ἤθελεν ὅμως νὰ ἔχη εἰς χεῖράς του γραπτὰ στοιχεῖα ἐναντίον του, διὰ νὰ δημοσιευθῶν ὑπὸ τῶν συνεργατῶν του Βάμβα καὶ Φαρμακίδου ἐν Ἑλλάδι. Εἶναι ἄλλως τε ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ὁ Williamson ἀπετάθη εἰς τοὺς λοιποὺς Καθηγητὰς καὶ ὄχι εἰς τὸν Οἰκονόμον, μὲ τὸν ὁποῖον μάλιστα συνεδέετο διὰ φιλίας.

Συμφωνοῦμεν μὲ τὴν γνώμην τοῦ π. Βαπόρη³⁰, ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ν' ἀναζητήσωμεν τότε βαθυτέρους λόγους εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Οἰκονόμου, ὡς πράττουν ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος³¹ καὶ ὁ Μ. Σιώτης³², διότι ἡ Μετάφρασις ἐνεφανίζετο ὡς ὑπόθεσις τῆς Β.Ε., φιλολογικοῦ δὲ κυρίως χαρακτηῖρος, ἡ δὲ προσηλυτιστικὴ δρᾶσις τῶν Προτεσταντῶν Μισσιοναρίων δὲν εἶχε γίνει εἰσέτι αἰσθητῆ³³. Καὶ ἂν, ὅπως πιστεύομεν, ὁ Οἰκονόμος παρὰ τὴν πρὸς τὸν Williamson — ἀπλοῦν πάστορα καὶ ὄχι Μισσιονάριον! — φιλίαν του δὲν ἔπαυε μετὰ τινος ὑποψίας νὰ βλέπη τοὺς ἐν ἀνατολῇ Προτεστάντας, δὲν εἶχεν οὐσιαστικοὺς λόγους νὰ ἀρνηθῆ νὰ μετάσχη εἰς ἓν ἔργον, τὸ ὁποῖον μόνον καιρικῶς ἐπολέμησεν ἡ Ἐκκλησία του³⁴, οὐδόλως δὲ ἐνεφανίζετο τότε ὡς μέσον προπαγάνδας τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀφ' ἐτέρου ὁ Williamson εἶχε λόγους νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐπιστράτευσιν τοῦ Οἰκονόμου διὰ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως, καθ' ὅσον τόσον αὐτός, ὅσον καὶ ἡ Β.Ε., δὲν ἀπέβλεπον ἀπλῶς εἰς μίαν Μετάφρασιν, ἀλλὰ πρωτίστως εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἐκκλησιαστικ-

30. The Translation, σ. 151.

31. Ἱστορία..., σ. 152.

32. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19.

33. Βλ. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 71 ἐ.ἐ.

34. Γ. Μεταλληνοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 37, 57 ἐ.

κῆς ἐγκρίσεως ταύτης³⁵. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν πρώτων σιέψεων τοῦ Williamson περὶ τοῦ ἀνευρεθέντος μεταφραστοῦ. Παραθέτομεν τὸ σχετικὸν τμημα τῆς Ἐκθέσεώς του³⁶: «I have succeeded in securing the most able and best of translators! The person who corrects the writings of the Patriarch and translates for him when necessary. The seldom God's ways are not our ways, not the greatest indifference or opposition, which I have met with here (=ἐν Σμύρῃ) in an indirect manner, will avail. Let us not be dejected or elated at the following communication. Speaking with the better Greeks on the subject of a revision, they both urged the work and expressed a wish to assist me in finding a suitable person, which they have done most effectually. The person fixed upon is ὁ προηγούμενος τοῦ σινᾶ Ἰλαρίων σιναίτης κρήσ...»³⁷.

Τὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐβάρυνεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰλαρίωνος, ἦτο ἡ θέσις του εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ὡς δηλοῦται ἐνταῦθα καὶ ὡς ἦδη, διὰ πλείονων μαρτυριῶν, ἀλλαγῆς ἀπεδείξαμεν³⁸. Διότι παρὰ τὰς ἱκανότητας τοῦ Ἰλαρίωνος ὁ Οἰκονόμος ἐξ ἐπόψεως λοιπῶν προσόντων ὑπερεῖχε καὶ θὰ ἦτο ὡς μεταφραστῆς μᾶλλον ἐπιθυμητὸς ἢ ὁ Ἰλαρίων, ὡς καὶ ὁ Καθηγ. Σιώτης ἦδη ἐπεσήμανεν³⁹. Διὰ τοὺς Ἄγγλους Μισσιοναριοὺς ὅμως, ἡ θέσις τοῦ Ἰλαρίωνος πλησίον τοῦ Πατριάρχου ἦτο ἡ μεγαλυτέρα ἐγγύησις διὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς ἐγκρίσεως τῆς Μεταφράσεως ἢ τὸ ἀναμφισβήτητον κύρος τοῦ Οἰκονόμου, ὡς διδασκάλου, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶχε τὸ μειονέκτημα νὰ ζῆ μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ μὴ δύναται οὕτω ἀμέσως νὰ ἐπηρεάζῃ.

Ἐν ἐπίσης σημεῖον εἰς τὸ κείμενον τοῦτο τοῦ Williamson εἶναι ἄξιον προσοχῆς. Ὁμιλεῖ περὶ «ἀδιαφορίας» καὶ «ἀντιθέσεως», τὰς ὁποίας συνήνητησεν εἰς τὴν Σμύρνην. Καὶ ἡ μὲν πρώτη σχετίζεται ἀσφαλῶς μὲ τὴν ἄρνησιν τῶν Καθηγητῶν. Πόθεν ὅμως προῆλθεν ἡ «ἀντίδρασις»; Ἡ φράσις «in an indirect manner» (=ἐμμέσως), ἐπεξηγοῦσα τὰς δύο ἀνωτέρω λέξεις, καὶ δὴ καὶ τὴν δευτέραν, ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὁμάδα, ἀντιταχθεῖσαν εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Β.Ε., ἢ πρόσωπόν τι, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν

35. Ἦδη τὸ 1808 ὁ J. F. U s k o, ὑπάλληλος τῆς Β.Ε., ὑπέδειξεν εἰς τὴν Β.Ε. ἡ σχεδιαζομένη Μετάφρασις νὰ συνταχθῇ «ὑπὸ τινος ἱκανοῦ καὶ πεπαιδευμένου Ἑλλήνου Κληρικοῦ ἐν Κων/λει μὲ τὴν συμφωνίαν (agreement) καὶ σύμπραξιν (concurrence) τοῦ Ἑλλήνου Πατριάρχου καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του (and under his direction)». Platt, μν. ἔργ., σ. 3. Βλ. Μεταλληνοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 122.

36. Γρ. 25.7.1818, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 2.

37. Ἑλληνιστὶ εἰς τὸ κείμενον.

38. Γ. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 128.

39. Μν. ἔργ., σ. 25. Ὁ Leeves παρατηρεῖ τὸ 1822 τὰ ἐξῆς: «...Oconomus is decidedly a man of talent and an elegant scholar, in the latter respect superior probably to Hilarion...». Γρ. 10.2.1822, σ. 4 — BS/FCI 1822, p. 64.

εἰς τὸν Οἰκονόμον; Λόγῳ ἐλλείψεως πρὸς στιγμὴν ἄλλων μαρτυριῶν πρέπει νὰ μείνῃ ἀνοιχτὸν τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

2. Ὁ Οἰκονόμος, καίτοι δὲν ἀνέλαβε τὴν μετάφρασιν τῆς Α. Γ., δὲν ἀπέφυγε τὴν ἐκ νέου ἀνάμειξιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Williamson εἰς Σμύρνην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1818. Ὁ Σαμουὴλ Κύπριος ἀναφέρει ὅτι ὁ Williamson ἐζήτησε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰλαρίωνος, ἐκφέρων ἐπ' αὐτῆς τὴν γνώμην του⁴⁰. Δημοσιεῦει δὲ ἐπιστολὴν τοῦ Ἰλαρίωνος πρὸς τὸν Οἰκονόμον, εὐρεθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἰλαρίωνος, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐζήτηε τὴν κρίσιν τοῦ Οἰκονόμου ἐπὶ τῶν συναποσταλέντων δειγματοληπτικῶς δύο τετραδίων του⁴¹. Καὶ ἡ περίπτωσις αὕτη ἀπαιτεῖ συγκριτικὴν ἐξέτασιν τῶν πηγῶν, διότι αὗται δημιουργοῦν ἰκανὰ προβλήματα.

Ὁ Leeves οὕτω, γράφων τὴν 10.2.1822 εἰς τὴν Β. Ε.⁴², παρατηρεῖ: «When Hilarion commenced his work, some portions of it were submitted to Oconomus (among other persons), who proposed certain emendations in style, which did not fall in with Hilarion's judgement, and a coldness thereforward sprung up between them». Τὸ κείμενον τοῦτο θέτει δύο ζητήματα: α) ὁ Williamson ἐζήτησε καὶ παρ' ἄλλων προσώπων κρίσιν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰλαρίωνος. β) Δίδει ἐν terminus post quem διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ψυχρότητος μεταξὺ Ἰλαρίωνος καὶ Οἰκονόμου, καθορίζον καὶ τὴν αἰτίαν ταύτης. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον δὲν ἔχομεν ἄλλας σχετικὰς μαρτυρίας. Ἡ σφριζομένη ὅμως πρὸς τὸν Leeves ἐπιστολὴ τοῦ Ἰλαρίωνος⁴³ ἀπαντᾷ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο: «Ἀφ' οὗ ἀνεδέχθην τὸ ἔργον τοῦτο τῆς μεταφράσεως, καὶ συμφωνήσας μὲ τοῦ ἀοιδήμου (sic) Βιλιαμῶν ἐπεχειρίσθην, ἐκεῖνος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ μετὰ ἕξ μῆνας μοι ἔγραψε ζητῶν νὰ τῷ στείλω μερικὰ τετράδια τῆς μεταφράσεως. Ἐγὼ ὑπενόησα, ὅτι τὸ Κοραϊκὸν κόμμα ἀκμάζον τότε εἰς τὴν Σμύρνην, διέβαλον τὴν μετάφρασίν μου δι' ἐχθροπάθειαν ... μ' ὄλον τοῦτο χωρὶς νὰ συσταλῶ διόλου ἔστειλα δύο τετράδια, καὶ ἔγραψα καὶ τῷ ἰδίῳ Οἰκονόμῳ, ἀνατιθέμενος εἰς αὐτὸν τὴν ἐπίκρισιν τῆς μεταφράσεως καὶ ἐπιτρέπων αὐτῷ νὰ δώσῃ περὶ αὐτῆς τὴν ψῆφόν του ἐν συνειδήσει». Ἴσως ὁ Williamson ἐπέδειξε καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰλαρίωνος, ὁ βασικὸς ὅμως κριτῆς τοῦ ἔργου πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ὁ Οἰκονόμος. Οὗτος τότε πράγματι ἀνῆκεν, ὡς ὁ Ἰλαρίων παρατηρεῖ, εἰς τὸ «Κοραϊ-

40. Εἰσαγωγή, σ. με' ἐ. Πρβλ. Χ ρ. Πα πα δ ο π ο ὄ λ ο υ, Ἱστορία, σ. 153. Σ ι ὶ τ ο υ, μν. ἔργ., σ. 20.

41. Σ α μ ο υ ἦ λ, Εἰσαγωγή, σ. με'-μζ'.

42. BS/FCI 1822, p. 64, σ. 4.

43. Β λ. Ν. Β ἄ μ β α, Ἀντεπίκρισις, σ. 37/8 (20.6.1823).

κὸν κόμμα»⁴⁴, ὡς πρὸς τὰς γλωσσικὰς τοῦ ἀρχὰς. Ὁ Φαρμακίδης, λαβὼν τὰς πληροφορίες παρὰ τοῦ Leenes⁴⁵, πιθανὸν δὲ καὶ τοῦ Βάμβα, γράφει σχετικῶς εἰς ἀνέκδοτον μελέτην του, τὰ κάτωθι:

«Ὁ Κύριος Οὐίλλιαμσὼν ἤθελε νὰ λάβῃ καὶ ἄλλου πεπαιδευμένου ἕλληνο κληρικοῦ γνώμην περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰαρίωνος, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐκλεξε τὸν τότε περιώνυμον πρεσβύτερον κύριον Κων/νον Οἰκονόμον, διδάσκοντα εἰς τὸ τότε φιλολογικὸν Γυμνάσιον καὶ ἐπρότεινε τοῦτον εἰς τὸν Ἰαρίωνα· ἀλλ' οὗτος ἐγνώριζε κάλλιστα τὸν ψευδῆ χαρακτῆρα τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἐδίσταζεν εἰς τὸ νὰ δεχθῆ τοιοῦτον ἐπικριτὴν, ἀλλ' ἐνέδωκε τέλος εἰς τὰς ἐνστάσεις τοῦ Οὐίλλιαμσῶνος καὶ ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν δύο τετράδια τῆς μεταφράσεως καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Οἰκονόμον»⁴⁶.

Ὡς πρὸς τὸ β' σημεῖον, ὁ Leenes δέχεται ὅτι αἱ ὑποδείξεις τοῦ Οἰκονόμου ἐδημιούργησαν ψυχρότητα μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται οὔτε ἐκ τοῦ ἀπαντητικοῦ Γράμματος τοῦ Οἰκονόμου πρὸς τὸν Ἰαρίωνα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκθειάζεται ἡ μετάφρασίς του, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐκ τοῦ Γράμματος τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν Leenes. Μάλιστα ὁ Οἰκονόμος παρουσιάζεται ὡς δικαιολογήσας τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰαρίωνος εἰς τὸν Williamson⁴⁷. Ὁ Ἰαρίων ἐστράφη κατὰ τοῦ Οἰκονόμου βραδύτερον, ὅτε οὗτος κατηγόρησε τὴν μετάφρασιν ἐκείνου ἐν Πετροπόλει⁴⁸, ἢ τοῦλάχιστον τὸ 1819 ἐν Κων/πόλει, καθ' ὅσον ὁ Οἰκονόμος, ἰδὼν ἐκ νέου τὴν μετάφρασιν, τὴν ἔψεξεν, διότι ἦτο «βλὸς διάφορος ἐκείνης, ἣτις ὑπῆρχεν εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλέντα ἐν Σμύρῃ δύο τετράδια»⁴⁹. Εὐρισκόμενος ὁ Οἰκονόμος ἀπὸ τοῦ 1819 ἐν Κων/λει εἶχε τὸν χρόνον νὰ ὀλοκληρώσῃ τὰ ἐρμηνευτικὰ τοῦ σχόλια εἰς ὀλοκληρον τὴν Α.Γ. καὶ νὰ προωθήσῃ τὴν Συνοδικὴν ἔγκρισιν τῆς ἐκδόσεώς των ἐν τῷ Οἰκ. Πατριαρχεῖῳ⁵⁰, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη λόγῳ τῆς ἐν

44. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1968⁴, σ. 208 ἑ.

45. Περὶ τῆς συνεργασίας Leenes-Φαρμακίδου κατὰ Οἰκονόμου βλ. παρὰ Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 390 ἑ.ἑ.

46. Ἀρχεῖον Θ. Φαρμακίδου (ἐν Ε.Β.Ε.), χφον 14: Περὶ Μεταφράσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν (=Ἐριστικὴ κατὰ Οἰκονόμου καὶ Στοῦρζα), ἀνευ ἀριθμῆσεως.

47. «Ὁ Κύριος Βιλιαμσὼν ἐπεθύμει νὰ ἦτον (δηλ. ὁ τοῦ λόγου χαρακτῆρ) ὀλίγον κοινότερος· ἀλλ' ἐγὼ τὸν ἀπεκρίθην, ὅτι ἡ κοινὴ φράσις εἰς τὸ ἱερόν μας Εὐαγγέλιον δὲν πρέπει νὰ ᾖναι πολλὰ πεπατημένη». Ἀντεπίκρισις, σ. 37.

48. Βάμβα, Ἀντεπίκρισις, σ. 34, 38.

49. Σαμουήλ Κυπρίου, Εἰσαγωγή, σ. ν'. Πρβλ. Σιώτου, μν. ἔργ., σ. 21.

50. Βλ. Σιώτου, μν. ἔργ., σ. 23 ἑ.

τῶ μεταξὺ ἐκρήξεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

3. Β' Φάσις: Ὀδησσός - Πετρούπολις.

1. Μετὰ τὴν ἐκρήξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Οἰκονόμος ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ οὕτω μόλις ἐσώθη. Κατέφυγε δὲ εἰς Ὀδησσόν⁵¹. Τοῦ γεγονότος τούτου ποιεῖται μείλιαν καὶ ὁ Leevnes εἰς ἐκθεσίν του πρὸς τὴν Β.Ε. ἀπὸ 4.6.1839⁵². Τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατωτέρω. Εἰς τὴν Ὀδησσὸν εἶχε καταφύγει καὶ ὁ Leevnes τὴν 25.8.1821 διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν⁵³. Οἱ δύο ἄνδρες συνηντήθησαν ἐκεῖ⁵⁴, τὸ πρῶτον⁵⁵. Γράφει ὁ Leevnes: «I knew at Odessa the Greek priest, who has offered to make a new translation, and some suggestions were made to me there on the subject to which I of course paid no attention. He was the head Master of the Greek School at Smyrna and is certainly an able man».

Ἐν Ὀδησσῶ δηλ. ἐγένετο ὑπόδειξις εἰς τὸν Leevnes (ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Οἰκονόμου; Μᾶλλον ὑπ' ἄλλου ἢ ἄλλων) νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν Οἰκονόμον ὡς μεταφραστὴν, τοῦτο δὲ ἐνῶ ἡ ἐργασία τοῦ Ἰαρίωνος ἐπλησίαζεν εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς! Τὰ αὐτὰ γράφει ὁ Leevnes καὶ εἰς τὴν ἀπὸ 4.6.1839 Ἐκθεσίν του, παραθέτων ὅμως καὶ τὸν λόγον τῆς ἀπορρίψεως τοῦ Οἰκονόμου: «I should say that at Odessa suggestions were made to me to employ him (=Οἰκονόμον) as a translator, to which as we had already engaged Hilarion, I turned a deaf ear». Ἐὰν ὁ Leevnes «δὲν ἔδωκε προσοχήν», ὀφείλεται εἰς σπουδαίους λόγους, τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ. Κατὰ παράκλησιν τοῦ Οἰκονόμου ὁ Leevnes ἔγραψεν εἰς τὸν ἐν Κων/πόλει Ἄγγλον πρεσβευτὴν Lord Strangford⁵⁶ νὰ ἀνεύρῃ τὰ χειρόγραφα τοῦ Οἰκονόμου, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐν τῇ σπουδῇ του εἶχεν ἐγκαταλείψει εἰς Κων/λιν. Ἡ ἔρευνα ὅμως τοῦ πρεσβευτοῦ δὲν ἔφερεν ἀποτελέσματα⁵⁷. Ὁ Οἰκονόμος ἀσφαλῶς ἐπέδωκε νὰ

51. Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία, σ. 154 ἐ.

52. BS/FCI 1839/2, p. 176, σ. 1 ἐ.

53. BS/18 Report 1822, σ. 50.

54. Γρ. Leevnes 4.6.1839, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1.

55. Γρ. Leevnes 10.2.1822, σ. 3=BS/FCI 1822, p. 64: Πρβλ. Γρ. Leevnes 25.1.1823=BS/FCI 1823, p. 39, σ. 1.

56. Εἰς τὸ Βρετ. Μουσεῖον ὑπάρχει τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Lord Strangford (=Percy C. Smythe). Περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν Κων/λει βλ. Charles Frazee, The Orthodox Church and Independent Greece (1821-1852), Cambridge 1969, σ. 25 ἐ.ἐ.

57. «...I met him there (=ἐν Ὀδησσῶ), and at his request wrote to the British Ambassador Lord Strangford to recover his MSS (=manuscripts) which in his

συνέλιση τὴν διακοπεῖσαν ἐν Κων/λει ἔκδοσιν τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας του. Τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, οὐδὲν στερεῖται σημασίας. Τὰ διατρέξαντα ἐν Ὁδησσῷ ἀφηγήθη συντόμως ἡδη ὁ Βάμβας⁵⁸, ἐκθέτει δὲ καὶ ὁ Φαρμακίδης εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 14 ἀνέκδοτον χρὸν του⁵⁹. Ἀμφότεροι εἶχον ὡς πληροφοριοδότην τὸν Leevnes, διεξάγοντα δι' αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Οἰκονόμου πολεμικὴν του⁶⁰.

2. Μετὰ σύντομον παραμονὴν εἰς Ὁδησσὸν ὁ Οἰκονόμος μετέβη εἰς Πετροῦπολιν (1822)⁶¹. Ἐκεῖ κατεδίκασε καὶ πάλιν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος ἐκπονηθεῖσαν Μετάφρασιν⁶², προτείνας εἰς τὴν Β.Ε. τῆς Πετρούπολεως νὰ ἐτοιμάσῃ νέαν αὐτὸς⁶³. Τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Leevnes, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἐχρησιμοποίησε δημοσίᾳ κατὰ τοῦ Οἰκονόμου ὁ Βάμβας⁶⁴, ἐπιβεβαιοῦν καὶ τὰ Πρακτικά τῆς Β.Ε. Ἐκεῖ⁶⁵ ἀναφέρεται ὅτι ὁ R. Pinkerton, Agent τῆς Β.Ε. ἐν Ρωσσίᾳ (Πετρούπολει), εἰς τὴν ἀπὸ 13.11.1822 ἔγραψε: «Κληρικοί τινες Ἕλληνες ἰδόντες τὴν μετάφρασιν τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Ἰλαρίωνος διετύπωσαν ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὸ ὕφος. Εἰς τούτων δὲ προέτεινεν εἰς τὴν Ρωσσίᾳ Β.Ε. νὰ ἐτοιμάσῃ αὐτὸς καλυτέραν μετάφρασιν»⁶⁶. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν δὲ τοῦ Leevnes οἱ Πράκτορες τῆς Β.Ε. Pinkerton καὶ Henderson ἐκοινοποίησαν εἰς αὐτὸν τὴν εἴδησιν ταύτην⁶⁷. Μετ' αὐτῶν ἐτέλει εἰς συχὴν ἐπικοινωνίαν ὁ Leevnes, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Β.Ε., σημειοῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος («...and we had much correspondence about

hurry he had left behind him at Constantinople, among which he told me were these translations of the New Testament. Lord S(trangford) tried to recover them but in vain». Γρ. Leevnes 4.6.1839, ἐνθ' ἄνωτ.

58. Ἀντεπίκρισις, σ. 34.

59. Περὶ τῶν χρῶν τοῦ Φαρμακίδου βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Ἀνέκδοτα ἔργα Θεοκλήτου Φαρμακίδου, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 18 (1953). Ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 226/238. Βλ. καὶ Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 391 ἐ.

60. Μεταλληνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 390 ἐ.έ. Πρβλ. Φαρμακίδου, Ἀπολογία, σ. 226 ἐ. ἐ., ἐνθα οὗτος δημοσιεύει κείμενά τινα κατὰ τοῦ Οἰκονόμου. Ταῦτα ὑπάρχουν ἐν χρῶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Φαρμακίδου, ὡς ἐπίσης καὶ ἄλλα τινά, βαρύτερα, μὴ δημοσιευθέντα.

61. Παπαδοπούλου, Ἱστορία, σ. 155.

62. Σαμουήλ Κυπρίου, Εἰσαγωγή, σ. να'. Βάμβας, Ἀντεπίκρισις, σ. 34. Σιώτου, μν. ἔργ., σ. 24.

63. «He proposed to the Petersburg Bible Society to make a better one himself». Γρ. Leevnes 4.6.1839, ἐνθ' ἄνωτ.

64. Ἀντεπίκρισις, σ. 34.

65. BS/Min. Comm. 16.12.1822, τόμ. 13, σ. 191.

66. «To prepare a better version himself». Αὐτ.

67. Γρ. Leevnes 4.9.1839, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1. Πρβλ. Γρ. Leevnes 25.1.1823 = BS/FCI 1823, p. 39, σ. 1... Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκονόμου («a Greek Priest, whom I knew at Odessa»).

it») εἰς τὴν αὐτὴν Ἐκθεσίν του. Ὁ Henderson ἀνεκοίνωσε διὰ νέας ἐπιστολῆς του εἰς τὸν Leenes, ὅτι ἡ Β.Ε. τῆς Πετροπόλεως ἐζήτησε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν ἓν δείγμα τῆς μεταφραστικῆς του ἐργασίας «πρὸς σχηματισμὸν ὀρθῆς κρίσεως περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς ἔναντι τῆς τοῦ Ἰλαρίωνος»⁶⁸.

Τὸ ὄφρος τοῦ γράμματος τοῦ Leenes ἀποδεικνύει ὅτι τόσο ἀυτός, ὅσον καὶ ὁ πληροφοριοδότης του Henderson ἠσθάνθησαν βαθυτάτην ἔκπληξιν ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Β.Ε. τῆς Πετροπόλεως μετὰ τοῦ Οἰκονόμου, χωρὶς οἱ ἐκεῖ Πράκτορες τῆς Β.Φ.Β.Σ. νὰ γνωρίζουν τι περὶ τούτου⁶⁹. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον. Ἡ Ρωσικὴ Β.Ε. συνειργάζετο μετὰ τοῦ Οἰκονόμου ἐν μυστικότητι. Διὰ ποῖον ὁμως λόγον; Κατωτέρω θὰ διατυπώσωμεν σκέψεις τινὰς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος τούτου. Σπεύδομεν ὁμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Οἰκονόμου ἦτο φυσικὸν νὰ τηρῆται μυστικὴ, ἐφ' ὅσον οὐσιαστικῶς ἀπετέλει ἀντίπραξιν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς Β.Φ.Β.Σ, πιθανῶς δὲ ἐνισχύετο καὶ ὑπὸ δυνάμεων, ἀντιτασσομένων εἰς τὴν ἐν Ρωσίᾳ δραστηριότητα τῆς Λονδινείου Βιβλικῆς Ἐταιρείας.

Βεβαίως οἱ πράκτορες τῆς Β.Φ.Β.Σ. ἐν Πετροπόλει δὲν ἔμειναν ἀδρανεῖς. Τὰς ἐνεργείας των πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν ἀνεκδότων κατὰ τοῦ Οἰκονόμου καὶ ὑπὲρ τῆς Β.Ε. ἔργων τοῦ Θεοκλ. Φαρμακίδου⁷⁰, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐξεθέσαμεν ἤδη⁷¹, εἰς τὸν κατὰ τοῦ Οἰκονόμου ἀγῶνά του ὠπλίζετο ὑπὸ τοῦ Leenes, ὡς καὶ ὁ Βάμβας. Ὁ Φαρμακίδης μάλιστα εἶναι πληρέστερος καὶ σαφέστερος τοῦ Βάμβα. Οὕτω, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κατὰ τοῦ Οἰκονόμου δραστηριότητα τοῦ Pinkerton ἐν Πετροπόλει, παρατηρεῖ περὶ αὐτοῦ μετ' ἐμφάσεως: «ὁ πολλῶ δοκιμώτερος τοῦ αἰδεσιμωτάτου Οἰκονόμου»⁷², θέλων οὕτω νὰ δείξῃ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀγγλοῦ Μισσιοναρίου νὰ ματαιώνη τὰ σχέδια τοῦ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος εὔρεν εἰς αὐτὸν «τὸν μάλιστα του», κατὰ τὸ

68. Γρ. L e e n e s 24.4.1823=BS/FCI 1823, p. 111, σ. 1/2.

69. Γράφει ὁ L e e n e s: «By a letter from Dr. Henderson I am informed that the Committee of the Russian Bible Society have so far listened to the representations of Oconomus respecting Hilarion's translation, that they have engaged Oconomus to commence his work... Dr. H(enderson) says that he was greatly surprized, when he heard that the subject had been before their Committee, and assures me that it was introduced to their attention without Dr. Paterson or himself having been made acquainted with it». Αὐτόθι.

70. Περὶ τούτων βλ. παρὰ Γ. Μ ε τ α λ λ η ν ο ῦ, μν. ἔργ., σ. 391 ἐξ.

71. Αὐτόθι, σ. 390 ἐ. Ὡς φαίνεται: ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 14 χφου τοῦ Φαρμακίδου, οὗτος θὰ ἐδημοσίευε τὴν πρὸς Leenes ἐπιστολὴν τοῦ Ἰλαρίωνος (βλ. Ἀντεπίκρισιν Βάμβα, σ. 37/38): καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἐτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Ἰλαρίωνος πρὸς Leenes ἀπὸ 25.8. 1823, τὸ ὁποῖον παραθέτει εἰς τὴν Ἀντεπίκρισίν του ὁ Βάμβας (σ. 39)!

72. Φ α ρ μ α κ ἰ δ ο υ, χφον 14; ἄν. ἀριθμῆσεως.

λεγόμενον! Ὁ Pinkerton ἐπεκαλέσθη τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Οἰκονόμου ἦτο περιττή, ἐφ' ὅσον ἤδη ὁ Ἰλαρίων καὶ ὁ Σιναίου Κωνσταντῖος⁷³ μετέφραζον ἐν Κων/λει «κατ' ἄδειαν τῆς ἐν Κων/λει Ἐκκλησίας». Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἦτο πράγματι λίαν ἰσχυρόν. Οὕτω συνεχίζει ὁ Φαρμακίδης: «Καὶ τοῦτο γινόμενον γνωστὸν ἐμπόδισε πρὸς καιρὸν τὴν ἀτιμον προσφορὰν τοῦ Οἰκονόμου. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος... δὲν ἔπαυσεν ἐπιμένων πρὸς τὸν πρίγκηπα Γαλίτσινον εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεώς του. Σκέψεως δὲ γενομένης ἐγένετο τέλος δεκτὴ ἡ πρότασις».

Οὕτω ἐζητήθη παρὰ τοῦ Οἰκονόμου δοκίμιον τῆς μεταφράσεώς του, τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη (κατὰ Βάμβαν: θὰ ὑπεβάλλετο) εἰς τὸν μετέπειτα «Ἀρχιεπίσκοπον Μόσχας Φιλάρετον καὶ ἄλλους πεπαιδευμένους ἐκκλησιαστικούς» πρὸς κρίσιν⁷⁴.

3. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου ἀνάληψις νέας μεταφράσεως χάριν τῆς Ρωσικῆς Β.Ε. ἐβάδιζε πρὸς τὴν πραγματοποίησίν της, ὡς δεικνύει ἄλλως τε καὶ ἡ περαιτέρω ἀλληλογραφία τοῦ Leevnes. Αὕτη παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον, διότι δεικνύει τὰς ἀντιδράσεις τῶν Πρακτόρων τῆς Β.Ε. εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ Οἰκονόμου καὶ ἀποσαφηνίζει τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας των, ὡς καὶ τὴν μέθοδον τῆς ὅλης δραστηριότητός των, μὲ μίαν λέξιν τὴν πολιτικὴν των. Κατ' ἀρχὴν ὁ Leevnes ἐταράχθη ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι θὰ ἐτίθετο εἰς κυκλοφορίαν καὶ ἄλλη μετάφρασις, ἐὰν μάλιστα ἡ τοῦ Ἰλαρίωνος «ἐξεδίδετο μὲ τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας»⁷⁵, ὠριμωτέρα σκέψις ὅμως τὸν ἔπεισεν ὅτι ὄχι μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ προκύψῃ «καλὸν» ἐκ τῆς ὑπάρξεως δύο μεταφράσεων, ἀλλ' ὅτι ἡ Β.Ε. ἠδύνατο νὰ ἐκμεταλλευθῇ πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο⁷⁶. Ὁ Ἄγγλος Μισσιονάριος ἐστήριζε τὴν ἀποψίν του εἰς ἐν ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα: τὸ ζήτημα τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης, τὸ ὁποῖον ἐδίχαζε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τοὺς Ἑλληνας⁷⁷. εἶναι λίαν ἐνδεικτικὴ (καὶ ὀξυδερκῆς) ἡ παρατήρησις τοῦ Leevnes ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο, καιρῖον πρόβλημα

73. Βλ. περὶ αὐτοῦ παρὰ Γ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 132, σημ. 5.

74. Φαρμακίδου, ἔθ' ἀνωτ., Πρβλ. Βάμβαν, Ἀντεπίκρισις, σ. 34.

75. Γρ. Leevnes 25.1.1823, σ. 1=BS/FCI 1823, p. 39: «Nothing certainly could be more unadvisable than to make another translation, if Hilarion comes out with the sanction of the Greek Church here».

76. Γρ. Leevnes 24.4.1823, σ. 2=BS/FCI 1823, p. 111. «On the first view of the subject I was grieved and mortified that the merits of our friend Hilarion's labours had been assailed that another translation was likely to spring up in opposition to his; but upon more nature consideration I am now disposed to think that good instead of evil will arise out of this work of Oconomus, and that the cause of God will be more widely promoted than if one translation only existed».

77. Βλ. Γ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 64.

τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔκτοτε: «...the matter of style has been one of most warn and bitter dispute among the Greeks in these latter years, who are divided in two parties on the subject, that what would please the one, would be some to displease the other»⁷⁸.

Εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον δύο μεταφράσεων ὁμιλεῖ ὁ Leeves καὶ εἰς τὴν ἀπὸ 24.4.1823 Ἔκθεσίν του πρὸς τὴν Β.Ε.⁷⁹. Αἱ βασικαὶ θέσεις, τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖται, εἶναι αἱ ἐξῆς: Σφοδρὰ ἔρις (a bitter controversy) ἐδίχαζε τοὺς Ἕλληνας ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς γλώσσης (=γλωσσικὸν ζήτημα). Ἡ νέα ἑλληνικὴ ἦτο εἰσέτι ἐν ἐξελίξει (unfixed), δὲν ὑπῆρχε δὲ γραμματικὴ αὐτῆς γενικῶς παραδεκτὴ. Ἐν τμημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ διασπορᾷ, ἀπετέλουν ὄπαδοὶ τοῦ Κοραΐ (νεωτερισταί), οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι ὅμως, καὶ ἰδιαιτέρως τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖον, ἀντέδρων εἰς πᾶσαν ἰδέαν καινοτομίας⁸⁰. Ὁ Ἰλαρίων, κατὰ τὸν Leeves, καίτοι ἐμφορούμενος ὑπὸ φιλελευθέρων ἀντιλήψεων (although a man of liberal and enlightened ideas), δὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς Κοραϊστάς, καὶ οὕτω τὸ ὕφος τῆς μεταφράσεώς του δὲν θὰ ἱκανοποιεῖ τοὺς ὄπαδούς τῆς «νέας σχολῆς», οὔτε θὰ ἦτο κατανοητὴ αὐτῇ εἰς τὸν λαόν. Τὸ καλῦτερον ἄρα ἦτο νὰ τεθῇ εἰς κυκλοφορίαν καὶ μίᾳ ἄλλῃ μετάφρασις, προσιωτῶτερα τῆς τοῦ Ἰλαρίωνος. Τὸν σκοπὸν τοῦτον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Οἰκονόμου⁸¹. Πρὸς τοῦτο ἐζήτησεν ὁ Leeves παρὰ τοῦ Henderson νὰ ἐκθέσῃ τὰς σκέψεις του ταύτας εἰς τὴν Ρωσικὴν Β.Ε., δεδομένου ὅτι ἡ δημιουργία μεταφράσεως, ἱκανῆς νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου ἀδύνατος. Ἐξ ἄλλου οἱ μεταφρασταὶ συνεπεῖα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ θὰ κατέβαλλον πᾶσαν προσπάθειαν, πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐργασίας των, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ νὰ συγκεντρώσῃ τὸ γενικὸν ἐνδιαφέρον⁸².

78. Γρ. Le e e v e s 25.1.1823, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 2.

79. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 2/3.

80. «...The Ecclesiastics and learned men of Constantinople have not in general submitted to them, and look upon their innovations with supreme dislike, a dislike which is greatly augmented by the political difference of sentiment between the parties, the modern literati being accused of having sown the seeds of that revolt, which has been the occasion of so many calamities to the Greeks who remain under the Turkish yoke». Ὁ Leeves ἔχει ἀσφαλῶς ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν τὴν παλαιότεραν στάσιν τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἐναντι τῶν ἐκ τῆς Δύσεως νέων (καὶ ὄχι πάντοτε ἐπιβλαβῶν) ρευμάτων. Βλ. σχετικῶς Δ. Ζακυθινόυ, Ἡ Τουρκοκρατία. Εἰσαγωγή εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1957, σ. 81 ἐ. ἐ., ἐνθα καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν σχετικῶν κειμένων. Πρβλ. S t. R u n c i m a n, The Great Church in Captivity, Cambridge 1968, σ. 393 ἐ. ἐ.

81. «And this object will now be attained by the work of Oconomus, who is perhaps as capable a man as could be found among the modern literati for the execution of such a labour». Αὐτόθι.

82. «In the meantime each of the translators will be stimulated to greater

Ὁ Leeves δηλ., ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τῆς Ἑταιρείας του, ἐπεδίωκε λίαν εὐφυῶς νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Οἰκονόμου, μεταβάλλων αὐτὴν εἰς δυνατότητα ὠφελείας τῆς B.F.B.S. Ἐν τούτοις οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἠδύνατο νὰ διανοηθῇ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὁ Ἱλαρίων, διότι μὲ τὸ πρόσωπόν του εἶχε συνδεθῇ ἡ ἀπόσπασις τῆς ἐγκρίσεως τῆς Μεταφράσεως τῆς B.E. ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου⁸³. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο ἐν ἐξελίξει καὶ συνεπῶς ἐφοβεῖτο ὅτι τυχὸν ἐγκατάλειψις τοῦ Ἱλαρίωνος θὰ συνεπήγετο ματαίωσιν τῆς ἀναμενομένης ἐγκρίσεως, γνωστοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ δυσμενοῦς κλίματος ἐναντι τοῦ Οἰκονόμου^{83α}.

4. Ὁ Leeves ὁμολογεῖ ὅτι αὐτὸς⁸⁴ ἔσπευσε νὰ πληροφορήσῃ τὸν Ἱλα-

exertion in order to render his work worthy of the public approbation, and greater attention will be drawn to the all important subject of the word of God by the appearance of two vival translations, which will no doubt be generally compared and criticized». Αὐτόθι.

83. Ἡδὴ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἱλαρίωνος ὡς μεταφραστοῦ ἀπέβλεπεν εἰς τοῦτο. Ἐγγραφὴν ὁ Leeves τὴν 10.2.1822: «He (=ὁ Ἱλαρίων) is now a prelate, and his work will have the sanction of the Greek Church». Γρ. Leeves 10.2.1822, σ. 4 =BS/FCI 1822, p. 64. Πρβλ. Γ. Μ ε τ α λ λ η ν ο ῦ, μν. ἔργ., σ. 128. Ἡ ἐπιμονὴ δὲ τοῦ Leeves ὑπὲρ τοῦ Ἱλαρίωνος εἶναι χαρακτηριστικὴ. Οὕτω γράφει τὴν 4.6.1839 (BS/FCI 1839/2, p. 176, σ. 1): «I should say that at Odessa suggestions were made to me to employ him as a translator, to which as we had already engaged Hilarion, I turned a deaf ear».

83α. Τοῦτο ὁμολογεῖ ὁ Leeves εἰς τὴν ἰδίαν ἐκθεσίν του: «There is also - γράφει — a wide breach existing between Oconomus and the present Patriarch in consequence of events which occurred, whilst the latter was Archbishop of Smyrna. In short although Oconomus is decidedly a man of talent and an elegant scholar, in the latter respect superior probably to Hilarion, I think that Hilarion in sound judgement, uprightness and motive qualifications is the more fit man of the two for such a work as the translation of the Scriptures...». «Οτε ἔγραφεν ὁ Leeves ταῦτα (10.2.1822) Πατριάρχης ἦτο εἰσέτι ὁ ἀπὸ Πισιδίας Εὐγένιος Β', ὁ διαδεχθεὶς Γρηγόριον τὸν Ε' (10.4.1821—29.7.1822· βλ. ΘΗΕ 5 (1964) στ. 1015, Ἴω. Χ. Κωνσταντινίδης). Εἶναι γνωστὸν ὅμως ὅτι Ἀρχιεπίσκοπος Σμύρνης εἶχε διατελέσει ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀνθιμος Γ' (30.7.1822-9.7.1824· ΘΗΕ 2 (1963) στ. 764/5). Πρόκειται ἴσως περὶ ἀνακριβῶν πληροφοριῶν τοῦ Leeves. Περὶ τῶν ἐν Σμύρῃ περιπετειῶν τοῦ Οἰκονόμου βλ. Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικά Συγγράμματα Α' σ. 473 ἐ.ἐ. Πρβλ. Π α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἱστορία, σ. 149έ. Τὸ τοιοῦτον ἐναντι τοῦ Οἰκονόμου κλίμα εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Ἱλαρίων εἰς τὴν πρὸς τὸν Leeves ἐπιστολὴν του: «...Ὁ Παναγιώτατος Πατριάρχης (ἐνν. τὸν Ἀνθιμον Γ') ἐνθυμούμενος ὅσα ἐδοκίμασε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου, καὶ εἰδὼς ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτὸν δὲν ἀνέχεται οὔτε τὸ ὄνομά του νὰ ἀκούσῃ, πολλῶ μᾶλλον δὲν θέλει δεχθῇ τὴν ἀπαράδεκτον μετάφρασίν του...». Βάμβια, Ἀντεπίκρισις, σ. 38.

84. Καὶ ὄχι οἱ ἐν Ρωσσίᾳ πράκτορες τῆς B.E., ὡς δέχεται ὁ Μ. Σ ι ὠ τ η ς, Οἰκονόμος, σ. 24.

ρίωνα περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Οἰκονόμου⁸⁵. Διὰ ποῖον λόγον ἔπραξε τοῦτο; Ὁ Leeves δίδει αὐτὸς τὴν ἀπάντησιν, γράφων εἰς τὴν Ἑταιρείαν του. Ἦθελε — γράφει — νὰ παρακινήσῃ τὸν Ἰαρίωνα νὰ ἐπιστεύσῃ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς μεταφράσεως⁸⁶. εἶναι δὲ γεγονόςδες ὅτι πράγματι ὁ ρυθμὸς τῆς ἐργασίας τοῦ Ἰαρίωνος διὰ διαφόρους λόγους ἦτο ἀρκετὰ βραδύς⁸⁷. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦ Οἰκονόμου παρουσιάζετο τεχνηέντως ὑπὸ τοῦ Leeves εἰς τὸν Ἰαρίωνα ὡς ἀντιπερισπασμὸς πρὸς τὸ ἔργον ἐκείνου⁸⁸. Καίτοι δὲ δὲν ἐκφράζεται τοῦτο ρητῶς, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Καθηγ. Σιώτου, ὅτι ὁ πράκτωρ τῆς Β.Ε. ἐπεδίωκε «νὰ ἐνσπείρῃ τὴν διχόνοιαν μεταξὺ Ἰαρίωνος καὶ Οἰκονόμου⁸⁹», διότι τοῦτο πράγματι ἐπετεύχθη.

Ἡ (δικαία) ἀντίδρασις τοῦ Ἰαρίωνος ἐξεδηλώθη τάχιστα. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1823 ἀπήντησεν εἰς τὸν Leeves, ἔστειλε δὲ εἰς τὸν Ἀγγλον Μισσιονάριον τὴν παλαιὰν πρὸς αὐτὸν ἐπαινετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Οἰκονόμου⁹⁰. Ὁ Leeves μετέφρασε τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν ἔστειλεν εἰς τὴν Β.Φ.Β.Σ., συνημμένην εἰς τὸ γράμμα του ἀπὸ 24.7.1823 πρὸς τὸν Ε.Ρ. Rönneberg⁹¹. Ὁ Leeves παρατηρεῖ εἰς τὴν Ἐκθεσίν του ὅτι τὸ Γράμμα τοῦ Οἰκονόμου «ρίπτει φῶς εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός», παραθέτει δὲ τὴν κριτικὴν τοῦ Ἰαρίωνος, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς: «Is it the act of an honorable man, when he is appointed the judge of a work, to exalt it to the skies, and afterwards to turn round and condemn it? Or which of his opinions must we believe, that which he gave, when he was a judge, or that which he now gives, when he is influenced by his own interests? Let every reasonable man decide»⁹².

Ὁ Leeves εἶχεν ἐπιτύχει τὸν σκοπὸν του! Ὁ Ἰαρίων (δικαίως) ἐξήφθη κατὰ τοῦ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος οὕτως ἐνεφανίζετο ὡς ἐπιδιώκων διὰ τῆς μεταφράσεώς του ἰδιοτελεῖς σκοπούς. Ὁ ἄγγλος Μισσιονάριος ἀπέστειλεν ἀν-

85. Γρ. Leeves 24.7.1823, σ. 1=BS/FCI 1823, p. 186. Πρβλ. Γρ. Leeves 4.6.1839, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1.

86. Γρ. Leeves 5.6.1823, σ. 2=BS/FCI 1823, p. 141.

87. Βλ. Γ. Μεταλληνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 157 ἐ. ἐ.

88. «A rival undertaking». Γρ. Leeves 5.6.1823, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 2.

89. Οἰκονόμος, σ. 24.

90. Γρ. Leeves, 24.7.1823, σ. 1=BS/FCI 1823, p. 186. Τὸ κείμενον τῆς πρὸς Ἰαρίωνα ἐπιστολῆς τοῦ Οἰκονόμου ἐδημοσίευσεν ὁ Βάμβας, Ἀντεπίκρισις, σ. 35-37. Πρβλ. Σαμουήλ Κυπρίου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. με'.

91. Ἐνθ' ἄνωτ.

92. Αὐτόθι. εἶναι μετάφρασις τοῦ ἐξῆς τμήματος τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰαρίωνος. «Πᾶς, λοιπόν, εἶναι τιμίου ἀνδρὸς ἔργον, ὅταν διορίζεται κριτὴς ἐνὸς πράγματος, νὰ τὸ ἐκθειάζῃ, καὶ ὕστερον νὰ τὸ κατηγορῇ; ἢ ποῖον πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπεν, ὅτε ἦτον κριτῆς, ἢ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει, ὅταν βιάζεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἰντερέσσου; ἀς τὸ κρίνῃ πᾶς συνετός...» Βάμβας, Ἀντεπίκρισις, σ. 38.

τίγραφο του Γράμματος του 'Ιλαρίωνος και εις την Πετρούπολιν «πρὸς δικαίωσιν τοῦ 'Ιλαρίωνος» (in justice to Hilarion). Παρὰ τὰς ἀνωτέρω δηλώσεις του ἕως ὁ Leeves, δὲν ἔπαυε νὰ ἀνησυχῇ ἐκ τῆς ἀναμείξεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Οἰκονόμου προφανῶς, διότι διέβλεπεν, ὅτι οὗτος δὲν ἦτο εὐκολον νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν Προτεσταντῶν. Συγχρόνως δὲ διεμαρτύρετο ἐντόνως εἰς τὴν Ρωσικὴν Βιβλικὴν 'Εταιρείαν διὰ τὰς μετὰ τοῦ Οἰκονόμου συνεννοήσεις τῆς⁹³.

5. Ἐκ τῆς τοιαύτης πλοκῆς τοῦ ζητήματος τείνομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Leeves προεκάλεσε τὴν δριμεῖαν κατὰ τοῦ Οἰκονόμου ἐπίθεσιν τοῦ 'Ιλαρίωνος, διὰ νὰ δύναται νὰ ὑποβάλλῃ τὴν (γραπτὴν) ἀπάντησιν τοῦ 'Ιλαρίωνος εἰς τὴν Β.Ε. τῆς Πετροπόλεως καὶ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀπόπειραν τοῦ Οἰκονόμου. Διότι, γεννᾶται εὐλόγως τὸ ἐρώτημα: διατί ἐματαιώθη ἡ συνεργασία τοῦ Οἰκονόμου μετὰ τῆς Ρωσικῆς Βιβλικῆς 'Εταιρείας;

Ἡ ὑπὸ τοῦ Leeves ἀποστολὴ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ 'Ιλαρίωνος μετὰ τῆς πρὸς ἐκεῖνον παλαιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Οἰκονόμου ἦτο ἐπόμενον νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν Ρωσικὴν Β.Ε. Μετὰ τὰς ἐντόνους «διαμαρτυρίας» τοῦ Leeves ἦτο φυσικὸν ἡ 'Εταιρεία νὰ βλέπῃ μετὰ τινος δυσπιστίας τὸν Οἰκονόμον καὶ τὴν πρότασίν του. Ὁ ἴδιος ὁ Leeves συμπεραίνει εἰς τὴν ἀπὸ 4.6.1839 "Ἐκθεσίν του, ὅτι «πιθανῶς συνεπέα τούτου (=τῶν ἐνεργειῶν του) ἡ πρότασις τοῦ Οἰκονόμου ἐματαιώθη⁹⁴». Τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἐξέφρασε μετὰ ταῦτα καὶ ὁ Βάμβας εἰς τὴν Ἀντεπίκρισίν του, παραθέτων ἀκριβῶς ἐν μεταφράσει τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ Leeves⁹⁵.

"Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν Πρακτόρων τῆς Β.Ε. καὶ τὰς προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας οὗτοι ἐνήργουν, πιστεύομεν, ὅτι ἡ ἀποτυχία τῶν συνεννοήσεων τοῦ Οἰκονόμου μετὰ τῆς Ρωσικῆς Β. 'Εταιρείας ὀφείλεται εἰς τὴν ὀργανωμένην διαβολὴν τοῦ Οἰκονόμου ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Β.Ε. τοῦ Λονδίνου καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἔξαρσιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ 'Ιλαρίωνος θὰ ἐξεδίδετο μετ' ὀλίγον τῇ ἐγκρίσει τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐντὸς τῆς Ρωσικῆς Β.Ε. ἐξεπροσωποῦντο ἀσφαλῶς διάφοροι τάσεις, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1826 διαλύσεώς τῆς ὑπὸ

93. Ἡ πρὸς αὐτὴν ἀποστολὴ τῶν κειμένων συνωδεύετο «by some strong remarks and remonstrances). Γ ρ. L e e v e s 4.6.1839, ζυθ' ἄνωτ.

94. Ἐνθ' ἄνωτ.

95. Ἀντεπίκρισις, σ. 34/5: «Ἡ ἐπιχείρησις ἕως αὐτῆ δὲν προώδευσε, πιθανῶς διότι ὑπεβλήθη ὑπ' ὄψιν τῆς Ἐπιτροπῆς ἢ τοῦ Οἰκονόμου πρὸς Ἰλαρίωνα ἐπιστολὴ τοῦ 1818, τὴν ὁποίαν ἔστειλε πρὸς φίλον τινὰ διάγοντα ἐν Πετρούπολει, μὲ παρατηρήσεις προσφυῶς εἰς τὴν περίπτωσιν». Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω φράσιν τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Leeves: «accompanied by some strong remarks and remonstrances»! Ἀπόλυτος ταύτισις καὶ εἰς τὴν φρασεολογίαν!

τοῦ ἄκρως συντηρητικῶν ἀρχῶν αὐτοκράτορος Νικολάου Α' ⁹⁶. "Ὅχι τόσοι αἱ κατὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Οἰκονόμου κατηγορίαι, ὅσον ἡ πληροφορία, ὅτι ἡ Μετάφρασις τοῦ Ἰλαρίωνος εἶχε λάβει τὴν ἔγκρισιν τῆς Ἐκκλησίας Κων/λεως ἥτο ἱκανὴ νὰ κάμῃ τὴν Β.Ε. τῆς Πετρούπλεως —καὶ κατ' οὐσίαν τὴν Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν— διστακτικὴν ἔναντι τῆς ἐργασίας τοῦ Οἰκονόμου. Οὕτω ἠδυνήθησαν οἱ ἄγγλοι Πράκτορες νὰ ἀπαλλαγῶν —προσωρινῶς— τῆς ἀπειλῆς, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς ἡ παρουσία τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως.

4. Προσπάθεια ἐρμηνείας τῆς στάσεως τοῦ Οἰκονόμου.

1. Οἱ διαφωνοῦντες πρὸς τὸν Κ. Οἰκονόμον καὶ τὰς πεποιθήσεις του ἐπεκαλέσθησαν μετ' ἐμφάσεως τὴν ἀνάμειξίν του εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς μεταφράσεως τῆς Α.Γ., διὰ νὰ μειώσουν τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ θέσουν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ὄχι μόνον τὴν καθαρότητα τῶν ἀγώνων του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἠνάλωσεν ἑαυτὸν ὁ σημαντικώτερος ἑλληὴν θεολόγος καὶ κληρικὸς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος.

Οὕτω ὁ Leenes ἐξέφρασεν ἐπανελημμένως πρὸς τὴν Ἑταιρείαν του τὴν «ἐκπληξίν» του, διότι ὁ Οἰκονόμος, καίτοι ἀρχικῶς ἐπῆνει ἐνθουσιωδῶς τὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰλαρίωνος, κατόπιν ἐστράφη κατ' αὐτῆς ⁹⁷. Ὁ Βάμβας ἐπίσης ὑπεστήριξε μετὰ μανίας, ὅτι ὁ Οἰκονόμος «ἀνετέθη κατὰ τῆς Μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος, διότι δὲν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως» ⁹⁸. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως εὐσταθεῖ, διότι αὐτὸς ὁ Leenes ὁμολογεῖ ⁹⁹, ὅτι ὁ Οἰκονόμος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Ch. Williamson νὰ ἀναλάβῃ τὴν μετάφρασιν. Ὁμοίως ὁ Φαρμακίδης κατηγόρησε τὸν Οἰκονόμον δι' ἀσυνέπειαν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀ. Γραφῆς ¹⁰⁰, καὶ ὅτι διὰ λόγους ταπεινοῦς καὶ ἰδιοτελεῖς ἐξεδηλώθη ἐν Ρωσσίᾳ κατὰ τῆς μετα-

96. Βλ. S. R. Tompkins, The Russian Bible Society: A case of Religious Xenophobia, ἐν: The American Slavic and East European Review, 7 (1948) σ. 251-68 (βλ. σ. 263, 267). Judith C. Zacek, The Russian Bible Society and the Russian Orthodox Church, ἐν: Church History 35 (1966), σ. 411-437 (βλ. σ. 428 ἐ.έ.), Πρβλ. E. Henderson, Causes of the late antibiblical revolution in Russia, ἐν: Religious Intelligencer 11 (1827).

97. Γράφει εἰς τὴν ἀπὸ 4.6.1839 Ἐκθεσίαν του, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 2: 'Ὁ Οἰκονόμος εἰς τὴν πρὸς Ἰλαρίωνα ἐπιστολήν του «not only highly approves the object, but lauds to the skies the translation itself and the judgement which Mr. Williamson had shewn in making so excellent a choice of a translator».

98. Ἀντεπίκρισις, σ. 35.

99. Γ.ρ. Leenes 10.2.1822, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 4 («he declined (τὴν πρότασιν τοῦ W.) on account of his occupations».

100. Ἀπολογία, σ. 147/8.

φράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος¹⁰¹. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἰλαρίων κατηγοροῦσε τὸν Οἰκονόμον ὡς «παλιμβουλον καὶ ἄτιμον»¹⁰². Τί θὰ εἶχε τις ὅμως νὰ παρατηρήσῃ εἰς ταῦτα; Θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ δώσωμεν μίαν ἀπάντησιν ἐπὶ τῇ βάσει νέας συγκριτικῆς ἐρεύνης τῶν πηγῶν.

2. Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἐπήνεσεν ἀρχικῶς τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἐργασίας τοῦ Ἰλαρίωνος, ὡς δεικνύει ἡ πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολὴ του. Ὁ ἔπαινός του ὅμως ἐπεσήμαινεν ἰδιαζόντως τὸν παραφραστικὸν χαρακτῆρα τῆς μεταφράσεως, διὰ τοῦ ὁποῖου αὐτὴ ἐλάμβανε τὴν μορφήν ἐρμηνείας¹⁰³. Ὅχι τυχαίως ὁ Οἰκονόμος ἔθιξε τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι πρῶτος ἐδικαιολογήθη διὰ τὴν τοιαύτην μορφήν τῆς Μεταφράσεώς του πρὸς τὸν Οἰκονόμον ὁ Ἰλαρίων, γράφων εἰς αὐτόν: «Ὅθεν καὶ τὸ νὰ διαλευκανθῆ, ὡς δεῖ, εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης εἶναι δυσχερὲς εἰς τὸν κατὰ λέξιν μεταφράζοντα· ἡ δὲ πρόθεσις τῆς Ἱερογραφικῆς Ἑταιρείας εἶναι νὰ μεταφρασθῆ ἀπαράλλακτον τὸ κείμενον. Πόσον εἶναι τοῦτο δυσκατέργαστον, τὸ ἐννοεῖ· μ' ὄλον τοῦτο χρῆσάμενος τῇ ἐνδεχομένη οἰκονομίᾳ, συνεβίβασα ἑκάτερα, ὅπως ἡδυνήθην, ὥστε καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας νὰ φυλαχθῆ, καὶ ἐγὼ νὰ μὴ προσκρούσω εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἀτέλειαν ἢ ἀσάφειαν κατηγορούντων τοῦ ἔργου¹⁰⁴». Οὕτως ἐξέθεσεν ὁ Ἰλαρίων τὴν προβληματολογίαν του, τὴν ὁποῖαν, ὡς ἀφήνει διὰ τῆς ἐπιστολῆς του νὰ νοηθῆ, συνεμερίζετο καὶ ὁ Οἰκονόμος.

Τὸν παραφραστικὸν τῆς χαρακτῆρα διετήρησε καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Μετάφρασις τοῦ Ἰλαρίωνος, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε νὰ ἀπορριφθῆ βραδύτερον τὸ ἔργον του ὑπὸ τῶν ὑπευθύνων τῆς Β.Φ.Β.Σ.¹⁰⁵. Εἰς τὴν πρὸς Ἰλαρίωνα ὅμως ἐπιστολὴν τοῦ Οἰκονόμου κρύπτεται καὶ τις σπουδαῖος ὑπαινιγμός, ὁ ὁποῖος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, δὲν ἐξήρθη μέχρι σήμερον δεόντως. Γράφει οὕτω ὁ Οἰκονόμος: «Ἐχω καὶ ἐγὼ τριῶν ἐτῶν κόπους εἰς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον... ἀλλὰ τοὺς ἀνέβαλα μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεώς σας· καὶ ἴσως τοὺς κατακρύψω, ἀνδυνήθῶ, διὰ πάντα, διότι θέλουν εἶσθαι τυχὸν παντάπασι περιττοί, ἀφ' οὗ προκύψῃ εἰς τὸ φῶς ἡ σαφεστάτη τοῦ Εὐαγγε-

101. «Ἄλλ' εἰς τί ἀπέβλεπεν ἡ παρὰ τοῦ ἐντιμοτάτου Οἰκονόμου κατὰκρίσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος; Εἰς εὐγενῆ τινα σκοπὸν; Ὅχι. Ἄλλ' εἰς ἀγενέστατον μάλιστα, εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον». Κατ' αὐτόν ὁ Οἰκονόμος ἐνήργησεν οὕτω «εἴτε πάθος τρέφων κατὰ τοῦ Ἰλαρίωνος, εἴτε χρημάτων ὀρεγόμενος», διότι ἔθετεν ἐν ἀμφιβόλῳ ὅτι ὁ Οἰκονόμος «ἤθελε κοπιᾶση ὑπὲρ ψυχικῆς σωτηρίας». Χρον 14.

102. Βάμβρα, Ἀντεπίκρισις, σ. 37.

103. Γράφει ὁ Οἰκονόμος: «Τὸ κείμενον διαλευκαίνεται μὲ εὐκαίρους παραφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ προστίθενται, δικαιολογοῦνται ὅμως πολλάνκις διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς σαφηνείας». Ἀντεπίκρισις, σ. 36.

104. Σαμουήλ Κυπρίου, Εἰσαγωγή, σ. μστ'.

105. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 172 ἐ. ἐ.

λίου ἐρμηνεία σαφῶς»¹⁰⁶. Ὁ Οἰκονόμος ἄρα σαφέστατα ἔθεσεν ὄρους διὰ τὴν περαιτέρω τύχην τῶν «κόπων» του (ἴσως — ἂν δυναθῶ — τυχόν), ἰδιαιτέρως δὲ καὶ σκοπίμως, καθ' ἡμᾶς, ἐξαίρει τὸν ἐρμηνευτικὸν χαρακτήρα τῆς ἐργασίας τοῦ Ἰαριώνος. Ἀνέμενον ἄρα νὰ ἴδῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν παρηκολούθει ὁ Οἰκονόμος μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως τὰς ἐνεργείας τῶν Προτεσταντῶν ἐν Ἀνατολῇ. Οὕτω ὁ τόσον ἐμφαντικῶς ἐξαίρομενος ἐγκωμιασμός τοῦ Ἰαριώνος ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου ἀποδεικνύεται ἀβάσιμος. Δὲν θὰ ἀρνηθῶμεν βεβαίως τὸν φιλικὸν τόνον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος ὅμως διὰ τοῦ γράμματος τούτου ἐξεπλήρου καὶ ὑποχρέωσιν του πρὸς τὸν Ἰαριώνα, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπεραμυνθῆ αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κατηχίσεώς του¹⁰⁷. Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰαριώνος ὅμως διετῆρει τὰς ἐπιφυλάξεις του. Δὲν δυνάμεθα οὕτω νὰ διακρίνωμεν ἀσυνέπειαν εἰς τὸν Οἰκονόμον.

3. Τὴν 15 Ἰουλίου 1819 ἐκλείσεν ἡ Σχολὴ τοῦ Οἰκονόμου ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐν συνεχείᾳ οὗτος μετέβη εἰς Κων/πολιν. Ἐκεῖ εὐρέθη πρὸ ἄλλης πραγματικότητος. Πρῶτον διεπίστωσεν ἀλλοιώσεις εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰαριώνος¹⁰⁸ καὶ δεύτερον, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἐπληροφόρηθη ὅτι ἡ μετάφρασις αὕτη δὲν θὰ ἐξεδίδετο ἀπλῶς ὑπὸ τῆς Β.Ε., ἀλλὰ θὰ ἔφερε καὶ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἥτοι θὰ ἐκυκλοφορεῖτο ἐλευθέρως ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦ τρόπου ὅμως τούτου ἡ δραστηριότης ἐνὸς Προτεσταντικοῦ Ὁργανισμοῦ, ἥτοι τῆς Β.Φ.Β.Σ., θὰ ἠδραιοῦτο εἰς τὸν χῶρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, ἐπιβαλλομένη μάλιστα εἰς τὴν ὀρθόδοξον συνείδησιν ἐκ τῶν ἄνω. Νομίζομεν ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν «μεταστροφήν» τοῦ Οἰκονόμου. Αἱ ὑπὸ τῶν

106. Βάμβρα, Ἀντεπίκρισις, σ. 37. Αἱ ὑπογραμμίσεις τοῦ ὑπογραφομένου.

107. Ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Σύνοδος εἶχον ἐπισημάνει εἰς τὴν ὑποβληθεῖσαν πρὸς κρίσιν «Κατήχησιν» τοῦ Οἰκονόμου σημειᾶ τινὰ, μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Ὁ Ἰαριών ὡς κριτῆς τοῦ ἔργου ἐνήργησεν ὑπὲρ τοῦ Οἰκονόμου. Βλ. σχετικῶς Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ Συγγράμματα, Α', σ. 1-132 (Τὸ κείμενον τῆς Κατηχίσεως) καὶ Γ', σ. 583/87 (ἡ ἀπολογία τοῦ Οἰκονόμου). Πρβλ. Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία, σ. 151 ἔ.

108. Σαμάου ἢ Κυπρίου, Εἰσαγωγή, σ. ν'. Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 153. Σιώτου, Οἰκονόμος, σ. 21. Ὁ Χρ. Παπαδόπουλος γράφει περὶ «παραφράσεως», τὴν ὁποίαν εἶδεν ἀρχικῶς ὁ Οἰκονόμος, καὶ «μεταφράσεως», ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη. Ἔχοντες γνῶσιν τοῦ (τελικοῦ) χειρογράφου τοῦ Ἰαριώνος, σωζομένου εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Β.Φ.Β.Σ. ἐν Λονδίῳ, ἔχομεν πεισθῆ ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀπλῶς ἀρχικῶς εἶχε παραφραστικώτερον χαρακτήρα. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰαριών, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν μετὰ τῆς Β.Ε. συνεννοήσεών του, ἐμετρίαζε συνεχῶς τὸν παραφραστικὸν-ἐρμηνευτικὸν χαρακτήρα τῆς μεταφράσεώς του, συμβιβάζόμενος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐργοδοτῶν του, περὶ τῶν ὁποίων αὐτὸς ὁ Ἰαριών ἔγραφεν εἰς τὸν Οἰκονόμον, ὡς εἴπομεν ἥδη.

Μισσιοναρίων τῆς Β.Ε. καταβαλλόμεναί ἐργώδεις προσπάθειαι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς ἐγκρίσεως συνετέλεσαν, ὥστε ὁ Οἰκονόμος νὰ ἐνδιαφερθῆ διὰ τὴν ἐγκρισιν καὶ ἐκτύπωσιν τῶν σχολίων του, νὰ προβάλῃ δὲ ὡς πρόφασιν τὰς «ἀλλοιώσεις», τὰς ὁποίας διέκρινεν εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰλαρίωνος, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ ἄλλας συνθήκας ἴσως ἔμενον ἀπαρατήρητοι.

Δὲν ἐπρόκειτο ἄρα κατ' οὐσίαν περὶ «μεταστροφῆς» τοῦ Οἰκονόμου, ἀλλὰ περὶ ἀ ν τ ι δ ρ ᾶ σ ε ὡ ς τ ο υ εἰς τὰς ὁσημέραι ἀποκαλυπτομένας ἐν Κων/λει (καὶ Ἀνατολῇ) ἐπιδιώξεις τῶν Προτεσταντῶν. Οὐτε, νομιζομεν, πρέπει νὰ ὀμιλῶμεν περὶ «ἔσωτερικῆς μεταστροφῆς», ἐπισυμβάσης βαθμιδαίως εἰς τὸν Οἰκονόμον, ὡς δέχεται ὁ π. Βαπόρης¹⁰⁹. Ἴσως ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου νὰ ἔχη τοῦτο ἰσχύν, ὡς ἐπίσης ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Οἰκονόμου ἔναντι τοῦ δυτικοῦ διαφωτισμοῦ¹¹⁰, ὅχι ὅμως καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου σύλληψιν τῆς ἐννοίας τῆς Ὁρθοδοξίας¹¹¹. Ὁ Οἰκονόμος διετηρεῖ (τυπικὰς) φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Charles Williamson ἐν Σμύρνῃ¹¹², διότι οὐδόλως ἐβλάπτετο οὕτως ἡ Ὁρθοδοξία του. Δὲν ἀπέκλειεν ἐπίσης τὴν μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐπαφὴν καὶ ἐπικοινωνίαν¹¹³. Δὲν ἀντετάχθη, τέλος, εἰς τὴν σύνταξιν Μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίωνος καὶ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς Β.Φ.Β.Σ., διότι τοῦτο οὐτε εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀντέβαινε¹¹⁴, οὐτε εἰς τὰς ἀρχὰς του προσέκρουεν¹¹⁵, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ συνετέλει. Δὲν ἦτο δυνατόν ὅμως νὰ ἀνεχθῆ, ὅτι μία προτεσταντικὴ ὑπόθεσις θὰ ἐλάμβανε τὴν ἐπίσημον ἐγκρισιν τῆς κεφαλῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἦτοι τοῦ Οἴκου. Πατριαρχείου. Αὐτός, πιστεύομεν, ἦτο ὁ κύριος λόγος τῆς τοιαύτης ἀντιδράσεώς του¹¹⁶.

109. Μν. ἔργ., σ. 152.

110. Βλ. Α. Ι. Ραπαδέρος, *Metakenosis. Das kulturelle Zentralproblem des Neuen Griechenland bei Korais und Oikonomos*, Mainz 1962, σ. 69 ἑ. ἔ.

111. Ἡ ἐνταξίς του εἰς τὴν Κοραϊκὴν παράταξιν ἦτο, πιστεύομεν, ἀπλῶς φιλολογικὴ. Δὲν ἠρνεῖτο, ὡς γνήσιον πατερικὸν πνεῦμα, τὸ ἐκ τῆς παιδείας φῶς. Δὲν συνεμερίζετο ὅμως καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Κοραῆ ἢ τῶν δυτικοφρόνων καὶ τὸν θρησκευτικὸν φιλελευθερισμὸν των. Ὁ Κοραϊσμὸς τοῦ Οἰκονόμου ἀνεφέρετο εἰς τὴν «μορφὴν» καὶ ὄχι τὴν «οὐσίαν» τῆς πίστεως. Πρβλ. Μεταλληνού, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 305. Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Κοραῆ βλ. τὴν σπουδαίαν μελέτην τοῦ Καθηγ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Κλασικισμὸς, Διαφωτισμὸς καὶ Ἀδ. Κοραῆς*, ἐν: *Μνημοσύνη* 6 (1976-1977) σ. 94-116 (καὶ ἐν ἀνατύπῳ).

112. Χ. Παπαδοπούλου, *Ἱστορία*, σ. 152. Βαπόρης, μν. ἔργ., σ. 152.

113. Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Οἰκονόμου εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο βλ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 296/7.

114. Βλ. Μεταλληνού, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 37.

115. Σιώτου, μν. ἔργ., σ. 40 ἑ.

116. Οὕτω συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ Καθ. Μ. Σιώτου, ὅτι ἡ ἀντίδρασις τοῦ Οἰκονόμου (καθ' ἡμᾶς ἦδη ἀπὸ τοῦ 1819) ἦτο «ζήτημα ἀρχῶν καὶ καθαρότητος πίστεως». Σιώτου, μν. ἔργ., σ. 40. Διάφοροι παράγοντες (Βαπόρης, σ. 152) ἐσκέλησαν πιθανῶς τὴν στάσιν του, δὲν διεμόρφωσαν ὅμως τὰς ἀρχὰς του, τὴν Ὁρθοδοξίαν του.

Διὰ τοῦτο καὶ παρουσίασε τὸ 1820 εἰς τὸν Πατρ. Γρηγόριον Ε' καὶ υπέβαλεν εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Σύνοδον τὰ ἐρμηνευτικὰ σχόλιά του πρὸς ἔγκρισιν¹¹⁷, ἧτοι συγχρόνως μὲ τὴν ἔκδοσιν τῆς «Πατριαρχικῆς ἀποδείξεως» Γρηγορίου τοῦ Ε' (Ἀπρίλιος 1820) περὶ μεταφράσεως τῆς Α.Γ. Εἶπομεν δὲ ἀλλαχοῦ, ὅτι αὕτη δὲν ἀναφέρεται συγκεκριμένως εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰλαρίωνος, ἀλλ' ἀφορᾷ εἰς πᾶσαν (ὀρθόδοξον) μετάφρασιν¹¹⁸. Καθόλου ἀπίθανον ὁ Οἰκονόμος νὰ ἐκινεῖτο ὑπὸ τῆς μερίδος τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία ἀντετίθετο εἰς τὴν δραστηριότητα τῆς Β.Ε., καὶ ἡ ὁποία ἐσχεδίαζε διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ Οἰκονόμου νὰ ματαιώσῃ τὰ σχέδια τῆς Β.Ε. καὶ τῆς φιλοπροτεσταντικῆς μερίδος τοῦ Πατριαρχείου. Ἄλλως τε ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Οἰκονόμου ἐκάλυπτε καὶ υπερέβαλλε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἰλαρίωνος, διότι δὲν ἦτο «ἀπλῆ μετάφρασις», ἀλλὰ σχόλια «κάτωθεν τοῦ θείου κειμένου σεσημειωμένα...ἐξηγητικά αὐτοῦ, γλωσσηματικά, γραμματικά, γεωγραφικά, ἱστορικά, δογματικά (κατὰ τῶν ἑτεροδόξων διδασκαλιῶν) ἐκ μαρτυρίας τῶν θείων πατέρων... ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν»¹¹⁹. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Καθηγ. Σιώτης, τὰ σχόλια ταῦτα «ἦσαν ἀναγκαῖα ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἐκ τῶν μεταφράσεων μελετητὰς τῆς Γραφῆς»¹²⁰. Θεωροῦμεν οὕτω μᾶλλον ὀρθὴν τὴν γνώμην τοῦ Σαμουὴλ Κυπρίου, ζήσαντος ἐκ τοῦ συνεγγυς τὰ πράγματα καὶ ἄρα περισσότερο ἡμῶν γνωρίζοντος τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τὴν ἐρμηνευτικὴν του αὐτὴν ἐργασίαν ὁ Οἰκονόμος «συνετῶς ἐκρινεν ἀντιτάξαι πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ξένων ἤδη γινομένην ἀπλῆν μετάφρασιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου»¹²¹. Δὲν συνέταξε νέαν μετάφρασιν, ὥστε νὰ θεωρηθῆ ὡς στρεφόμενος προσωπικῶς κατὰ τοῦ Ἰλαρίωνος, ἀλλὰ ἐπέισθη νὰ δημοσιεύσῃ τὴν γνωστὴν εἰς τὸν Ἰλαρίωνα ἐργασίαν του, ὡς ἄλλως τε ἄφησε σαφῶς νὰ ἐννοηθῆ καὶ εἰς τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολὴν του. Ὁ Ἰλαρίων βμως ἐπέισθη ὑπὸ τοῦ Leenes, ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἐστρέφετο ἐναντίον του, λησμονήσας ὅτι ἡ μετάφρασίς του —ἐφ' ὅσον μάλιστα θὰ ἔφερε τὴν σφραγίδα τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου,— δὲν ἦτο πλέον προσωπικὴ ὑπόθεσις, ἀλλ' ἀφεῶρα εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν, ὁπότε ἴσχυε καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν του τὸ «Φίλος μὲν Πλάτων, φιλότατη δ' ἡ ἀλήθεια»!

4. Ἡ ἐκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως (1821) ἀνέτρεψε τὴν ἐξέλιξιν τῶν

117. Σαμουὴλ Κυπρίου, Εἰσαγωγή, σ. μθ' ἐ.

118. Βλ. Μεταλληνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 141 ἐ., 144.

119. Σαμουὴλ Κυπρίου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. μθ'.

120. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 24.

121. Ἐνθ' ἄνωτ. Οὕτω δὲν συμφωνοῦμεν μὲ τὴν γνώμην τοῦ π. Βαπόρη, *The translation of the Scriptures*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151, καθ' ἣν ὁ Οἰκονόμος ἐν Κων/λει οὐδὲν ἐπραξε κατὰ τῆς προσπαθείας τοῦ Ἰλαρίωνος ἢ ὅτι ἐξηκολούθει νὰ εὐνοῇ ταύτην. Ἡ ἔλλειψις σχετικῶν μαρτυριῶν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἐνήργει κρυφίως διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν σχολίων του.

σχεδίων τῆς Β.Ε. περί ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος μετὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου ἐν Κων/λει¹²², ὠδήγησε δὲ τὸν Οἰκονόμον εἰς τὴν Ρωσσίαν. Συνεπὴς πρὸς τὴν ἐν Κων/λει πολιτείαν τοῦ ἔναντι τῆς δραστηριότητος τῆς Β.Ε. ὁ Οἰκονόμος ἐπεχείρησε νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν Ρωσσίᾳ τὴν ἐκδοσὶν τῆς ἐργασίας του. Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Οἰκονόμου ὀφείλει νὰ μᾶς προβληματίσῃ. Δὲν πρέπει νὰ ἦτο συμπτωματικὴ.

Κάτι βαθύτερον ἐπεδίωκε καὶ ὄχι ἀπλῶς τὸν χρηματισμόν, ὡς ἐπιπολαίως καὶ ἐμπαθῶς δέχεται ὁ Φαρμακίδης. Ὡς ὁ Leevnes ἀναφέρει, ὁ Οἰκονόμος ματαίως ἀνεζήτησε μέσῳ τοῦ ἀγγλοῦ Πρεσβευτοῦ ἐν Κων/λει, Lord Strangford τὰ ἐρμηνευτικὰ του σχόλια εἰς τὴν Κ.Δ.¹²³, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἤθελε νὰ ἐκδώσῃ, πραγματοποιῶν ὅ,τι δὲν κατέστη δυνατόν νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἐν Κων/λει. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπετάθη εἰς τὴν Ρωσσίαν Β.Ε. Αὕτη, ναὶ μὲν ἰδρῦθη ὑπὸ πρακτόρων (Agents) τῆς Β.Φ.Β.Σ.¹²⁴, ἐτέλει ὁμοῦς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας (πρόεδρος ἦτο ὁ Πρίγκηψ Α.Μ. Galitsyn, ὁ καὶ Ἐπίτροπος παρὰ τῇ Ἱ. Συνόδῳ τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας), ἔχει δὲ ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ συνεννοήσεις τοῦ Οἰκονόμου διεξήχθησαν ἐν ἀπολύτῳ μυστικότητι, ἦτοι ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Πρακτόρων τῆς Β.Φ.Β.Σ. Δὲν γνωρίζομεν μὲ ποίους παράγοντας τῆς Ρωσσοικῆς Β.Ε. διεξήγαγε τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ ὁ Οἰκονόμος. Οἱ ἀγγλοὶ Ἱεραπόστολοι ἀναφέρουν τὸν πρ. Γκαλίτσιν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Βάμβας, ὡς εἶδομεν ἤδη. Καθόλου ἀπίθανον ὁ Οἰκονόμος νὰ συνειργάζετο ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μετὰ τὴν συντηρητικὴν παράταξιν τῆς Ἐταιρείας, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἄλλους συντηρητικοὺς παράγοντας τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ὁ σκοπὸς του, καὶ αὐτὸς ἦτο ἡ δημοσίευσις τῆς κριτικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς τῆς ἐργασίας πρὸς ὄφελος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πιθανῶς δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καὶ ἡ ματαίωσις τῆς ἐκδόσεως τῆς Μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος, ἡ ὁποία συντασσομένη κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Β.Φ.Β.Σ. μόνον τὰ προσηλυτιστικὰ σχέδια τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἠδύνατο νὰ ἐξυπηρετήσῃ.

Οὐδεμία ἄρα ἀσυνέπεια —καθ' ἡμᾶς— διέκρινε τὸν Οἰκονόμον. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Σαμουὴλ Κύπριος: «Ὅτι δὲ καὶ ἐν Πετροπόλει ὁ Κ. Οἰκονόμος διατρίβων κατεδίκαζε τὴν κατὰ λέξιν μετάφρασιν τοῦ Κ(υρίου) Ἰλαρίωνος, τοῦτο ἦν ἐπόμενον, ἐκ τοῦ ὅτι ἔψεγεν αὐτὴν καὶ ἐν Κων/λει¹²⁵». Πρέπει

122. Βλ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 135 ἑ. ἑ.

123. Γρ. Leevnes, 4.6.1839, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1.

124. Βλ. James F. Clarke, Bible Societies, American Missionaries and the national revival of Bulgaria, N. York 1971 (=Harvard 1937), σ. 29 ἑ. ἑ.

125. Εἰσαγωγή, σ. να'. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Οἰκονόμος εἶχεν ἐπικρίνει καὶ τὴν ἐκδοσὶν τῆς Μεταφράσεως τοῦ Μαξίμου, γενομένην τὸ 1810 ὑπὸ τῆς Β.Ε., διότι δὲν εὔρισκεν αὐτὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ὀρθοδόξους ἀρχάς. Βλ. Μεταλληνού, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 126.

νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς καθ' ἑλοῦ ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Οἰκονόμου¹²⁶, διὰ νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας του.

5. Εἶναι εὐλόγον ὅμως νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα: τί ἐσκόπευε νὰ δώσῃ ἐν Πετροπόλει ὁ Οἰκονόμος εἰς τὴν Ρωσικὴν Β.Ε. πρὸς δημοσίευσιν, ἐρμηνευτικὰ σχόλια ἢ μετάφρασιν, ἀνάλογον ἐκείνης τοῦ Ἰλαρίωνος; Διότι, ἐν ὄσφ ἦτο ὁ Οἰκονόμος ἐν Ὁδησσῷ, ἤλπιζε νὰ λάβῃ τὰ χειρόγραφα του ἐκ Κων/λεως, ὁπότε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐσκόπευε νὰ ἐκδώσῃ τὰ ἔτοιμα καὶ ἤδη ὑποβληθέντα εἰς τὸ Πατριαρχεῖον πρὸς ἔγκρισιν «Ἐρμηνευτικὰ σχόλια» του. Ἀφοῦ ὅμως ἐπληροφόρηθη παρὰ τοῦ Lord Strangford μέσῳ τοῦ Leenes τὴν ἐξαφάνισιν τῶν χειρογράφων του, ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ σχεδιάζῃ τὴν ἐκπόνησιν νέου ἔργου ἐξ ὑπαρχῆς, ὁπότε τίθεται τὸ ἐρώτημα, ποίαν μορφήν θὰ εἶχε τοῦτο;

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Οἰκονόμου ὁμιλοῦν περὶ «νέας μεταφράσεως»¹²⁷, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἐπέδιωκε δολίως νὰ ἐκτοπίσῃ τὴν τοῦ Ἰλαρίωνος. Νομίζομεν, ὅμως, ὅτι δὲν ἔχουν οὕτω τὰ πράγματα, διότι θὰ ἦτο τοῦλάχιστον ἀφελὲς νὰ ἐλπίζῃ ὁ Οἰκονόμος, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιήσῃ ποτὲ τοιοῦτόν τι, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἐργασία τοῦ Ἰλαρίωνος εἶχεν ἤδη ὀλοκληρωθῆ καὶ ἐβάδιζε πρὸς ἐκτύπωσιν, ὁ δὲ μεταφραστὴς εἶχεν ἤδη ἀποζημιωθῆ καὶ εἰργάζετο βάσει γραπτῶν συμφωνιῶν μετὰ τῆς Β.Φ.Β.Σ. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν ὅτι, ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐκτεθέντων πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἐπέμενε καὶ ἐν Πετροπόλει εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ δημοσιεύσῃ εἰδὸς τι ἐρμηνείας τῆς Κ.Δ. μετὰ σχολίων, ὅχι δὲ ἀπλῆν μετάφρασιν καὶ δὴ καὶ κατὰ λέξιν, ὡς ἤθελεν ἡ Β.Ε. Τοῦτο δὲ ἐνόει λέγων, ὅτι θὰ ἐκπονήσῃ αὐτὸς μετάφρασιν «καλυτέραν» τῆς τοῦ Ἰλαρίωνος. Ὁ Οἰκονόμος δὲν ἀνεφέρετο εἰς τὴν ποιτικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας του (τὴν φιλολογικὴν πλευρὰν τοῦ ἔργου), ἀλλὰ εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, τοῦθ' ὅπερ θὰ προσέδιδεν ὀρθοδοξοπατερικὴν χροιάν εἰς τὸ ἔργον, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς του. Ὁ Οἰκονόμος, κινούμενος ἀνέτως εἰς τὸν χῶρον τῆς πατερικῆς παραδόσεως, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ὁ ἕλλην ὀρθόδοξος πιστὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην —βασικῶς— κατὰ λέξιν μεταφράσεων, ἐφ' ὅσον ἔχει τὴν εὐλογίαν νὰ κατέχῃ τὴν Ἀγ. Γραφήν εἰς τὴν γλῶσσάν του, ἀλλὰ ἐρμηνείας ἐν ὀρθόδοξῳ πνεύματι καταλλήλου, ἵνα νοήσῃ τὰς ἀληθείας τῆς πίστεώς του. Ἡ κατηγορία τοῦ Οἰκονόμου ἄρα κατὰ τῆς Μεταφράσεως τοῦ Ἰλαρίωνος, πόρρω τοῦ νὰ ἔχῃ ὡς στόχον αὐτὸν τὸν Ἰλαρίωνα, συνίστατο εἰς τὴν ἐνώπιον τῆς Ρωσικῆς Β.Ε. ἔξαρσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Μετάφρασις τοῦ Ἰλαρίωνος ἐγίνετο, διὰ νὰ ἐξυπηρηθηοῦν οἱ σκοποὶ τῶν Προτεσταντῶν Μισσιοναρίων, ἐνῶ αὐτὸς ἦτο πρόθυμος νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπέπνεε τὸ ἄρωμα τῆς πατερικῆς ἐρμη-

126. Βλ. περὶ αὐτῶν παρὰ Σιῶτου, μν. ἔργ., σ. 40 ἔ., 46 ἔ. ἔ.

127. Βάμβα, Ἀντεπίκρισις, σ. 34. Leenes, βλ. ἄνωτ., σημ. 66.

νευτικῆς καὶ σύμφωνον συνεπῶς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Αἱ μηχανορραφαίαι τῶν Πρακτόρων τῆς Β. F. B. S., ὡς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διάστασις τῆς Β. E. τῆς Πετρούπολεως ἡ ὁποία ὠδήγησε καὶ εἰς τὴν διάλυσίν της, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οἰκονόμον διὰ β' φοράν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὠραίαν ἐπιδιώξιν του. Δὲν θὰ δυνηθοῦν ὅμως οἱ Μισσιονάριοι νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ ἀντισταθῇ βραδύτερον (1834 κ.έ.) εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι δρᾶσίν των¹²⁸ καὶ νὰ ἀναδειχθῇ εἰς ἡγέτην τῆς συντηρητικῆς-παραδοσιακῆς παρατάξεως καὶ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος, ὅσον καὶ ἂν οἱ ἀντίπαλοί του ἤθελον μυωπάζοντες νὰ τὸν βλέπουν, ὡς «πρωταγωνιστὴν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως»¹²⁹. Τὸ τραγικὸν μὲ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Οἰκονόμου, «Ἕλληνας καὶ ξένους, εἶναι ὅτι πολεμοῦντες αὐτόν, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Οἰκονόμος λέγει, «οἱ μὲν διὰ κενοδοξίαν τε καὶ δοξοσοφίαν, οἱ δὲ δι' ἀμάθειαν καὶ θρασύτητα»¹³⁰, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν τὰς ἀρχὰς του, διότι ἦσαν ὅλως ξένοι πρὸς τὸ ὀρθοδόξοπατερικὸν φρόνημά του, δὲν κατώρθωσαν δὲ νὰ ἐκτιμήσουν ὀρθῶς τὰ κίνητρα καὶ τὸν ἀγῶνά του, διότι δὲν εἶδον ποτὲ τὴν Ὀρθοδοξίαν ὅπως ἐκεῖνος. Τοῦτο δὲ δὲν εἶναι μόνον τοῦ Οἰκονόμου, ἀλλὰ κοινὴ μοῖρα ὄλων ἐκεῖνων, οἱ ὅποιοι εἰς πᾶσαν ἐποχὴν θεωροῦν τὴν ἀλήθειαν τῆς Ὀρθοδοξίας ὡς τὸν ὑψιστον σκοπὸν τῆς ζωῆς των.

Κ Ε Ι Μ Ε Ν Α

1. Ἐπιστολὴ Ἰλαρίωνος πρὸς Κ. Οἰκονόμον¹.

Τὴν Σοφολογιότητά της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος προσκυνῶ.

Μετὰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔρευναν τῆς ποθεινοτάτης μοι ἀγαθῆς υἱείας της, δηλοποιῶ τῇ Σοφολογιότητί της, ὅτι, καίτοι μηδεμίαν ἔχων πρὸς αὐτὴν γνωριμίαν πρότερον μῆτε ἀμέσως, μῆτε ἐμμέσως, αἶπιποτε τὴν ἐσεβόμην, ἀπὸ τῶν καρπῶν τὸ δένδρον τεκμαιρόμενος, καὶ οὐ μόνον ἀντεῖπον, ὅλαις δυνάμεσι, κατὰ τῶν λαλησάντων ποτέ², ἀλλὰ καὶ τῶν καρπῶν αὐτῶν τοῖς

128. Βλ. Μεταλληνού, μν. ἔργ., σ. 71 ἐ. ἐ. Ὡς πρὸς τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Οἰκονόμου, βλ. σ. 364 ἐ. ἐ.

129. «Champion of Russia and Constantinople». Γρ. Leevs 4.6. 1839, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 2. Πρβλ. Θ. Φαρμακίδου, Ἀπολογία, Ἀθήναι 1840², σ. 68.

130. Δ. Σ. Μπαλάνου, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμου. Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Ε, 1 (1936), σ. 14.

1. Ἀναδημοσιεύεται ἐκ τοῦ ἔργου Σαμουὴλ Κυπρίου, Εἰσαγωγή..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. με'-μζ'.

2. Ἐννοεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κατηχήσεως τοῦ Οἰκονόμου, περὶ τῆς ὁποίας βλ. ἄνωτ., σημ. 22 καὶ 107.

ἄλλοις μετέδωκα, πρῶτος παραδούς ἐνταῦθα τὴν τε Ρητορικὴν καὶ τὴν Ἱερὰν Κατήχησίν τῆς τοῖς φιλάτοις τοῦ ἐνδοξοτάτου πρώην διερμηνευτοῦ Κυρίου Ἰακωβάκη· καὶ ἐπεθύμουν νὰ τῇ γράψω πολλάκις, ἀλλὰ μέχρι τούτου οὐδεμία παρενέπεσεν ἀφορμὴ, ὥστε νὰ λάβῃ ἀρχὴν ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀνταπόκρισις. Ἡ ἐξῆς ὑπόθεσις μοι ἐφάνη αἰτία πρόσφορος τοῦ νὰ τῇ ἀποδώσω τὰς ἀδελφικὰς μου προσκυνήσεις, καὶ νὰ ὑποκινήσω διὰ τοῦτο τὴν ἐπιθυμητὴν μοι ταύτην ἀλληλογραφίαν.

Ὁ κοινὸς ἡμῶν φίλος Κύριος Carles (sic) Welliamsom (sic), διατρίβων ἐνταῦθα, μὲ ὑπεχρέωσε νὰ μεταφράσω πᾶσαν τὴν Νέαν Γραφὴν εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν διάλεκτον. Ὅθεν καὶ ἠρξάμην τῆς μεταφράσεως πρὸ τεσσάρων σχεδὸν μηνῶν, καὶ μ' ἔβλον τό, ὅτι αἱ μοναστηριακαὶ ὑποθέσεις μὲ ἀπασχολοῦσι, καὶ τινὰ ἄλλα παρεμπίπτοντα μὲ καταναγκάζουσι νὰ διακόπτω τὴν συνέχειαν τοῦ ἔργου, καὶ οὕτω, Θεοῦ συναιρουμένου, μετέφρασα μέχρι τοῦ νῦν τοὺς τρεῖς Εὐαγγελιστάς, Ματθαῖον, Μάρκον καὶ Λουκᾶν. Εἰς τὴν μετάφρασιν αὐτὴν μετεχειρίσθην ὕψος οὔτε ὑψηλὸν καὶ περιβεβλημένον, ὥστε νὰ ἦναι δυσνόητον τοῖς πολλοῖς, οὔτε πάλιν χαμαιζῆλον καὶ χυδαϊκόν, ὥστε νὰ παραλληλίζεται μὲ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην ἔκδοσιν³, ἀλλὰ μέτριον καὶ σαφές. Οἶδεν ἡ Σοφολογιότης τῆς, ὅτι πολλαχοῦ τῶν τοιούτων ἱερῶν Γραφῶν, συσκιαζεται ἡ ἔννοια, καὶ φυσικῶς διὰ τὸ οἰκτεῖον ὕψος, καὶ ἄλλως πως διὰ τὸ καινοπρεπὲς ὕψος, καὶ τοὺς πολλαχοῦ ἐνεσπαρμένους ἀλλογλῶσσους ἰδιωματισμούς⁴. Ὅθεν καὶ τὸ νὰ διαλευκανθῇ, ὡς δεῖ, εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης εἶναι δυσχερὲς εἰς τὸν κατὰ λέξιν μεταφράζοντα· ἡ δὲ πρόθεσις τῆς ἱερογραφικῆς Ἐταιρείας εἶναι νὰ μεταφρασθῇ ἀπαράλλακτον τὸ κείμενον⁵. Πόσον εἶναι τοῦτο δυσκατέργαστον, τὸ ἐννοεῖ· μ' ἔβλον τοῦτο χρησάμενός τῇ ἐνδεχομένη οἰκονομίᾳ, συνεβίβασα ἐκάτερα, ὅπως ἡδυνήθην, ὥστε καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἐταιρείας νὰ φυλαχθῇ, καὶ ἐγὼ νὰ μὴ προσκρούσω εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἀτέλειαν ἢ ἀσάφειαν κατηγορούντων τοῦ ἔργου, ἐν ᾧ μάλιστα ἡ τοιαύτη μετάφρασις δημοσιευθήσεται ἰδιαίτερος εἰς τοὺς ἰδίους ἡμῶν ὁμογενεῖς.

Οἱ μεταφρασθέντες τρεῖς Εὐαγγελισταὶ ἐνεφανίσθησαν τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ σεβαστῷ ἡμῶν Δεσπότη τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, καὶ ἐνεκρί-

3. Ἐννοεῖ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου (1638), τὴν ὅποιαν ἔφερε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἡ Β. F. B. S. διὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς τῶν ἐτῶν 1810, 1814. Βλ. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 41 ἐ. ἐ., 48 ἐ., 124 ἐ.

4. Ἡ κριτικὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν Μετάφρασιν τοῦ Μαξίμου. Βλ. σχετικῶς παρὰ Μεταλληνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 126.

5. Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Β. F. B. S. αἱ Μεταφράσεις τῆς ΑΓ ὁμᾶ ἐξεδίδοντο «without note or comment». Βλ. G. Browne, The History of the B. F. B. S. from its institution in 1804, to the close of its Jubilee in 1854, τόμ. 1, London 1859, σ. 16 (πρβλ. καὶ σ. 15).

θησαν⁶· ἀλλὰ καὶ τὰ παραλειπόμενα μεταφρασθέντα, ἐμφανισθήσονται τῇ αὐτοῦ Παναγιότῃ ὁμοίως· ὁ Κύριος Williamson μοι γράφει νὰ τῷ στείλω ἐν ἀντίγραφον· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο εἶναι δυσχερὲς εἰς ἐμὲ διὰ τὸν ὄγκον, εἶναι δὲ καὶ ἐξ ἀρχῆς λόγος, ὅτι θέλουν τυπωθῆ εἰς τὴν ἐδῶ Πατριαρχικὴν τυπογραφίαν, τῷ στέλλω μόνον δύο τετράδια, ἐν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ματθαίου, καὶ ἕτερον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Λουκᾶ· ἴσως θέλει νὰ δοκιμάσῃ τὸ ὕφος.

Γράφω τῷ ἰδίῳ νὰ τὰ ἐμφάνισῃ τῇ Σοφολογιότητί της, καὶ νὰ ἐπιχειροτονήσῃ τὴν ψῆφόν της, ἣν καὶ ἀποδέχομαι ὅποια ποτ' ἂν ᾖ. Τοῦτο τὸ ἔργον, εἰ καὶ ὑπομίσθιον, μὲ κατευφραίνει, ὡς κοινωφελές, καὶ ἔτι μᾶλλον, ὡς παρασχόν μοι αἰτίαν τοῦ νὰ τῇ γράψω, πολλῶ δὲ μᾶλλον κατευφρανεῖ με, ὅταν ἀξιωθῶ ἀποκρισεῶς της, δι' ἧς καὶ γινώσκω, ὅτι μοι ἐπιτρέπει νὰ τῇ γράψω καὶ πάλιν, καὶ πάλιν· σκιρτήσω δὲ ἀπὸ τῆς χαρᾶς, ἐάν με κρίνῃ καὶ ἱκανὸν τελεσθῆν τῶν ἐπ' ἐμοὶ ἐπιταγμάτων της, ἧς καὶ μένω ἔστ' ἂν ζῶ,
ὡς ἀδελφὸς προθυμότατος

καὶ δοῦλος

αωιη', Νοεμβρ. κστ'.

Ἰαριῶν Συναῖτης

2. Ἐπιστολὴ Κ. Οἰκονόμου πρὸς Ἰαριῶνα¹.

Τὴν σοφολογιότητά σας ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος προσκυνῶ.

Καὶ πρὶν ἀξιωθῶ τῆς ἱερᾶς ἐπιστολῆς σας, ἐτίμων καὶ ἐσεβόμην τὴν περιώνυμον σοφίαν καὶ ἀρετὴν σας, καὶ εἰς τὸ χαριέστατον γράμμα σας εἶδον λαμπροὺς τοὺς τύπους τῆς φιλοκάλου σας ψυχῆς, Σεβαστέ μου Ἀρχιμανδρίτα! Δὲν μὲ λανθάνει, ὅτι ἀείποτε εἴσθε καὶ τῆς ἀληθείας λάτρις καὶ τῆς παιδείας πρόμαχος. Γνωρίζω καλῶς, ὅτι εἰς τὸν παρελθόντα τῆς Κατηχήσεως ἐκεῖνον διωγμὸν, καὶ εἶπατε, καὶ ἐπράξατε, καὶ ἐφρονήσατε καλὰ ὑπὲρ ἐμοῦ. Καὶ τί ἄλλο ἔμελλε νὰ κάμῃ ἡ φιλογενεστάτη καὶ φιλάγαθος μεγαλοφροσύνη σας; Ἐχετε λοιπὸν παρ' ἐμοῦ μικρὰν μὲν, ἀλλ' ὅμως εἰλικρινῆ ἀμοιβὴν τὴν εὐγνωμοσύνην· ἔχετε καὶ παρὰ τῆς ἱερᾶς καρδίας σας γλυκεῖαν ἀπόλαυσιν, τὴν χαρὰν τοῦ ὅτι ὑπερασπίσθητε, τὸ ἐφ' ὑμῖν, τὴν ἀθωότητα². Μὲ πολλήν μου εὐφροσύνην ἔμαθον, ὅτι ἐπεχειρίσθητε τῆς Νέας Γραφῆς τὴν εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν μετάφρασιν. Τὸ ἔργον εἶναι ἱερώτατον, καὶ ὠφελιμώτατον,

6. Ἐννοεῖ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Πατριάρχου καὶ ὄχι ἄλλου εἰδους ἔγκρισιν βεβαίως.

1. Δημοσιεύεται ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Βάμβα, Ἐντεπίκρισις..., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 35-37.

2. Βλ. τὴν σημείωσιν εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν μετάφρασιν τῆς Ἐπιστολῆς ὑπὸ Leenes.

καὶ πρὸς τοῦτο πολλὰ ὀλίγοι ἦσαν ἱκανοί· μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει ἡ καὶ εἰς τὴν θύραθεν καὶ τὴν ἔσω σοφίαν λαμπρά σας πολυμαθία. Ὅταν τὸ ἔμαθα κατὰ πρῶτον, ἐπήνεσα τὸν Ἀββᾶν Βιλιαμῶν διὰ τὴν ἀρίστην ἐκλογὴν. Ὅσον καὶ ἂν ἐπιθυμῶ νὰ ἴδω τὸ ἔργον διὰ τοῦ τύπου τελειωμένον, μαρτύρομαι Θεόν, ὅτι ποτὲ δὲν ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν μου ἡ ἄκαιρος περιέργεια νὰ παρατηρήσω τετράδια τῆς μεταφράσεως, πρὶν τυπωθῆ· διότι εἶμαι βέβαιος, ὅτι προέρχονται ἀπὸ κάλαμον σοφὸν καὶ εὐτυχῆ. Ἀλλ' ὁ περιεργὸς Βιλιαμῶν μὲ ἔφερε μετὰ τῆς σοφῆς ἐπιστολῆς σας καὶ τὰ δύο τετράδια, καὶ ἡ σεβασμιωτάτη μετριοφροσύνη σας ἀπαιτεῖ καὶ παρ' ἐμοῦ ψῆφον περὶ τοῦ κοινωφελοῦς ἔργου σας. Νὰ ἀρνηθῶ τὴν ἀξίωσιν, θέλετε μὲ νομίσειν ἀπειρόκαλον. Νὰ κρίνω πάλιν τῶν σοφωτέρων μου τοὺς πόνους, θέλω κατακριθῆ δικαίως ὡς ἀλαζών. Σοφὲ Ἀρχιμανδρίτα, σᾶς λέγω εἰλικρινῶς, ὅτι, ὅσον ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ ἡ ἀσθένειά μου, ἡ μετάφρασις ἀξιέπαινος· λάμπει πανταχόθεν ἡ ἀμφιλαφῆς περὶ τὴν ἱερὰν σοφίαν μελέτη σας. Τὸ ἀκήρατον ὕψος τῶν θεογράφων λογίων εἶναι τῶν ἐννοιῶν σας ὁ πρῶτιστος σκοπός. Τὸ κείμενον διαλευκαίνεται μὲ εὐκαιροὺς παραφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ προστίθενται, δικαιολογοῦνται ὅμως πολυλάκις διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς σαφηνείας. Ὁ τοῦ λόγου χαρακτήρ, καθ' ὃς πρᾶσβεύετε τῆς γλώσσης ἀρχάς, εἶναι σαφῆς, πλουσίος, κυριολεκτικὸς, ἐμβριθῆς. Ὁ Κύριος Βιλιαμῶν ἐπεθύμει νὰ ἦτον ὀλίγον κοινότερος· ἀλλ' ἐγὼ τὸν ἀπεκρίθην, ὅτι ἡ κοινὴ φράσις εἰς τὸ ἱερὸν μας Εὐαγγέλιον δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολλὰ πεπατημένη· διότι ἡ μετάφρασις δὲν γίνεται μόνον διὰ τοὺς δημῶδεις, καὶ ὅτι προβαινούσης τῆς Γλώσσης ἐπὶ τὰ κρείττω, πρέπει νὰ φροντίζη καὶ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ὁ μεταφραστής.

Αὕτη εἶναι ἡ ψῆφός μου περὶ τοῦ κοινωφελεστάτου πόνου σας, Σεβασμιώτατε φίλε, τὸν ὅποιον ἐπαινῶ καὶ σέβομαι κατὰ χρέος. Ἐχω καὶ ἐγὼ τριῶν ἐτῶν κόπους εἰς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον κατ' ἀξίωσιν τινῶν φιλοθέων ὁμογενῶν· ἀλλὰ τοὺς ἀνέβαλα μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεώς σας· καὶ ἴσως τοὺς κατακρύψω, ἂν δυνηθῶ, διὰ πάντα, διότι θέλουν εἶσθαι τυχὸν παντάπασι περιττοί, ἀφ' οὗ προκύψῃ εἰς τὸ φῶς ἡ σαφεστάτη τοῦ Εὐαγγελίου ἐρμηνεία σας.

Πανοσιολογιώτατε τῶν ἱερῶν Μουσῶν ἑραστὰ καὶ προστάτα, ζῆθι καὶ εὐδαιμόνει, καὶ ἀνδρίζου πρὸς στολισμὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ καύχημα τοῦ γένους μας.

αἰγι' Δεκεμβρίου ιη'.

τῆς ὑμετέρας Σοφολογιότητος

Ἀδελφὸς καὶ δοῦλος προθυμότατος

Κ. Οἰκονόμος.

3. Μετάφρασις τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Οἰκονόμου πρὸς Ἰλαρίωνα
ὑπὸ H. D. Leeves¹.

I greet you with a brotherly salutation.

Even before I was honored with your revered Epistle, I entertained a respect and reverence for your renowned Wisdom and Virtue, and in your eloquent letter I discerned splendid marks of that love of your brethren and of every noble object, which fills your soul. My venerated Archimandrite, I am not ignorant, that you have ever been the worshipper of truth, and the champion of learning. I well know, that during the late persecution of «the Catechism»†, you both spoke, and acted, and thought favorably in my behalf, and what other course could your patriotic and noble spirit have pursued? You possess therefore on this account, as a small but sincere return, my gratitude; you possess also from your own holy heart a sweet enjoyment, namely the satisfaction of having been the Defender of my innocence.

With great joy I have heard, that you have undertaken the Translation of the New Testament into our Modern tongue. The work is a most sacred and a most useful one, and very few are capable of executing it, amongst whom your eminent skill is foreign, and domestic literature makes you stand the foremost. When I first heard of the circumstance, I commended the rev(eren)d Mr. Williamson for his excellent choice. Much as I desire to see the work finished and printed, I call God to witness, that the impertinent curiosity of seeing portions of the translation before they passed the press, never entered my thought, because I am sure, that they proceed from a learned and a happy pen. But Mr Williamson with an unnecessary anxiety has put into my hands some portions of it together with your sage letter, and you yourself vouchsafe to ask my opinion concerning your useful labour. Were I to refuse this request, you might think me guilty of incivility, on the other hand to criticize the labours of a man wiser than myself, may justly subject me to the imputation of arrogance.

Learned Archimandrite! I say to you in sincerity, that as for as my feeble judgement goes, the translation is worthy of all praise, and displays on every side your copious research into sacred learning. To maintain the simple sublimity of the inspired writing is the first object of your thought. The sense of the original is rendered luminous

1. BS/FCl 1822.

by reasonable paraphrases, which, although they be adscititious, are however, frequently justified by the need of perspicuity. The character of the diction, according to those principles of language which you support, is clean copious, choise and dignified. Mr Williamson wished it to have bear a little more common, but I replied to him, that in our Holy Gospel the modern phrase ought not to be rendered too trivial, because the translation is not made for the common people alone, but for those also who have enjoyed a better education, and that since the language is making progress towards a better state, the translator ought to have an eye also to posterity.

This is my opinion concerning your most useful labour, which I praise and venerate, as is my duty. I also have by me the labours of three years upon the Holy Gospel undertaken at the desire of some pious country men. But I have laid them by until the publication of your translation; and perhaps I shall suppress them entirely, if I can, because they will probably be rendered wholly superflous, when your most lucid interpretation of the Gospel is produced to light.

Most Reverend and Learned Lover and Champion of the Sacred Muses, may you live, and prosper, and be strong, as an Ornament of the Church, and an Honour to the Nation.

Your brother and most humble servant
Constantine Oconomus

(Ὁ Leeves σημειοῖ κατωτέρω):

† Oconomus alludes to a Catechism published by him, in which the Patriarch and Synod found doctrines not conformable to those of the Greek Church. It was determined that the circulation of it should be stopped, until the offending passages were altered, and Hilarion was the person, to whom the revision of the work was entrusted. For the conduct of the latter under these delicate circumstances Oconomus so strongly expresses his obligations to Hilarion.

4. Ἀπόσπασμα τῆς πρὸς τὸν Leeves ἐπιστολῆς τοῦ Ἰλαρίωνος¹.

.....
ἀποκρίνομαι εἰς τὸ περὶ Οἰκονόμου Κεφάλαιον πρῶτον, καὶ τῆς αὐτοῦ μεταφράσεως. Ὁ Οἰκονόμος, ἂν κατηγορήσῃ τὴν μετάφρασίν μου, ἀποδείκνυται

1. Ἀναδημοσιεύεται ἐκ τῆς Ἀντεπεκρίσεως τοῦ Ν. Β & μ β α, σελ. 37/38.

ἄνθρωπος παλίμβουλος καὶ ἄτιμος· καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις· ἄφ' οὗ ἀνεδέχθη τὸ ἔργον τοῦτο τῆς μεταφράσεως, καὶ συμφωνήσας μὲ τοῦ ἀοιδήμου (sic) Βιλιαμσῶν ἐπεχειρίσθη, ἐκεῖνος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ μετὰ ἕξ μῆνας μοι ἔγραψε ζητῶν νὰ τῷ στείλω μερικὰ τετράδια τῆς μεταφράσεως. Ἐγὼ ὑπενόησα, ὅτι τὸ Κοραϊκὸν κόμμα ἀκμάζον τότε εἰς τὴν Σμύρνην, διέβαλον τὴν μετάφρασίν μου δι' ἐχθροπάθειαν· διότι ὁ ρηθεὶς Βιλιαμσῶν εἶχε στείλει μερικὰς μεταφράσεις των διὰ νὰ τυπωθῶσι, καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν τὰς ἐδέχθη διὰ τὴν φράσιν των, καὶ ἔγινε χρεῖα νὰ τὰς διορθώσω ἐγώ, καὶ οὕτως ἐξεδόθησαν, καθὼς τὸ ἰξεύρει ὁ Κύριος Ἀλέξανδρος Ἀργυράμος· μ' ὄλον τοῦτο χωρὶς νὰ συσταλῶ διόλου ἔστειλα δύο τετράδια, καὶ ἔγραψα καὶ τῷ ἰδίῳ Οἰκονόμῳ, ἀνατιθέμενος εἰς αὐτὸν τὴν ἐπίκρισιν τῆς μεταφράσεως, καὶ ἐπιτρέπων αὐτῷ νὰ δώσῃ περὶ αὐτῆς τὴν ψῆφόν του ἐν συνειδήσει. Ὁ Βιλιαμσῶν τῷ ἐνεχείρισε καὶ τὰ τετράδια καὶ τὸ γράμμα μου, καὶ ἄφ' οὗ τὰ ἐπεξεργάσθη καλῶς, εἶπεν ἱκανοὺς ἐπαίνους καὶ εἰς τὸν Βιλιαμσῶν, καὶ εἰς ἐμὲ ἀπεκρίθη, καὶ ἰδοὺ τῇ περικλειῶ τὸ ἴσον τῆς ἐπιστολῆς του. Πῶς λοιπὸν εἶναι τιμῆ ἀνδρὸς ἔργον, ὅταν διορίζεται κριτῆς ἐνὸς πράγματος, νὰ τὸ ἐκθειάζῃ, καὶ ὕστερον νὰ τὸ κατηγορῇ; ἢ ποῖον πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπεν, ὅτε ἦτον κριτῆς, ἢ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει, ὅταν βιάζεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἰντερέσου; ἄς τὸ κρίνῃ πᾶς συνετός..... Ὁ Παναγιώτατος Πατριάρχης ἐνθυμούμενος ὅσα ἐδοκίμασε παρὰ τοῦ Οἰκονόμου, καὶ εἰδὼς ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτόν, δὲν ἀνέχεται οὔτε τὸ ὄνομά του νὰ ἀκούσῃ, πολλῶ μᾶλλον δὲν θέλει δεχθῆ τὴν ἀπαράδεκτον μετάφρασίν του..... αὐααα' Ἰουν. κ'.

Τῆς εὐγενείας της

Φίλος εἰλικρινῆς καὶ ὄλος πρόθυμος

Ὁ Τορνόβου Ἰλαρίων.

Ἀθήναι, Ἀπρίλιος 1978.